

L'IMPACTE DE PAU EN ELS DOS PRIMERS SEGLES CRISTIANS (II) DOCTRINES I TEXTOS «HERÈTICS»

Jordi SÁNCHEZ BOSCH

Per suposat que el concepte d'«herètic» és relatiu: significa la no-coincidència amb una norma de fe, establerta, moltes vegades, més tard¹. En aquest sentit, l'anomenada heretgia també pot ser testimoni del pensament de l'església en la qual es va formar.

Parlem de «doctrines» herètiques quan les coneixem a través d'algú que les ha refutades o ha previngut els fidels contra elles; d'«escrits» herètics quan ens han arribat obres d'aquells qui, en algun moment, han estat repudiats per l'Església. Els primers documents no ens donen més que un coneixement aproximat i encara ens fan més difícil de saber fins a quin punt tals grups devien les seves idees a un influx directe o indirecte de Pau. Per això ens esplaiarem una mica més en els escrits de Nag Hammadi, que ens permeten d'arribar en molts casos a l'afirmació d'un influx directe de Pau. De tota manera, els escrits de Nag Hammadi no estan datats (sobretot, si preguntem per la composició original de cadascuna de les obres). Necessitarem les altres referències per a poder avançar en la seva datació. Per això ens cal repassar tots dos tipus de documents.

Bona part del món estudiós està molt més inclinada a concedir l'impacte de l'Apòstol entre els «herètics» que no pas entre els eclesiàstics. Respecte d'aquests últims, els impressiona especialment el silenci d'Hegecip, de Papies i de Justí i dels Pares Apològistes en general. Entenen aleshores que l'apreci de Pau

1. R. LE BOULLUEC, *La notion d'hérésie dans la Littérature grecque II-III siècles*, Paris 1985: «Il ne s'agit pas de nier qu'il ait existé très tôt dans le christianisme des normes susceptibles de fournir la base d'une orthodoxie. Le propos est simplement de tenir compte de la grande variété de prétentions à l'orthodoxie et de chercher dans les textes hérésiologiques par quels moyens l'une d'entre elles a fini par récuser toutes les autres» (p. 20).

es va refugiar entre els heretges, fins al punt de fer-lo sospitós a la gran Església i que, només com a reacció a la crisi marcionítica, Pau va ser finalment «redescobert» per la gran Església².

En l'article anterior³, hem intentat demostrar com entre els eclesiàstics l'impacte de Pau es va mantenir de manera suficient durant els dos primers segles. En el present, intentarem de veure com aquest impacte, menor del que alguns imaginem, es manté en el món herètic, però no en forma d'apropiació de la tradició paulina, sinó en continuïtat amb l'ús que en fa la gran Església.

I. «HERETGIES» REFERIDES PER AUTORS ECLESIÀSTICS

1. *El Nou Testament*

Els diversos escrits que componen el Nou Testament es distancien sovint de persones o grups com a contraris a «l'Evangeli» o a la veritat que l'Església predica. Respecte d'alguns podem dir clarament que eren directament contraris a Pau o, respectivament, a l'escola paulina. Però, per al nostre intent, ens interessaven especialment aquells que d'alguna manera representen una exageració del pensament paulí. Dels primers en podem dir «judaitzants», dels segons en podríem dir «pre-gnòstics», ja que és als gnòstics a qui s'ha atribuït el presumpte «segrestament» de l'Apòstol.

a) *Els judaitzants*

Clàssicament, els judaitzants són aquells que, en ocasió de la trobada (o «concili») de Jerusalem es van oposar a l'acceptació de gentils en l'Església sense passar per la circumcisió. Ga 2,4 els defineix com a «falsos germans intrusos, que s'han ficat entremig per fiscalitzar la llibertat que tenim en Crist Jesús i per esclavitzar-nos». Per a qui observi les expressions, diu tres vegades que no tenien cap legitimitat (παρείσακτοι, ψευδάδελφοι, παρεισήλθον) i dues vegades que se li volien imposar (κατασκοπήσαι τήν ἐλευθερίαν, καταδουλώσουσιν). Referint-se a la comunitat de Jerusalem, queda clar que aquests no poden ser els dirigents de la comunitat, que «eren apòstols abans que jo» (Ga 1,17), que Pau anomena «notables» (οἱ δοκοῦντες: 2,6.9) i «columnes» (v. 9) i n'explica que no li imposaren res (v. 6) i li «donaren la mà en senyal de comunió» (v. 9).

2. Aquestes idees, propagades especialment per W. BAUER, *Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, Tübingen 1964, són recollides amplament per G. BARBAGLIO, *Pablo de Tarso y los orígenes cristianos*, Salamanca 1992, cc. 17-20.

3. J. SÁNCHEZ BOSCH, *L'impacte de Pau en els dos primers segles cristians I. Escriptors eclesiàstics anteriors a Ireneu*, dins *RCatT XXI/1* (1996) 57-79. Citat: *L'impacte I*.

El problema d'una certa «conquesta» de la comunitat de Jerusalem per part d'aquests «falsos germans intrusos» es pot plantejar a partir d'un moment immediatament posterior: quan Pere era a Antioquia i van pujar-hi uns «de part de Jaume» i van obtenir que Pere se separés de la convivència amb els gentils «per culpa dels circumcisos» (Ga 2,12), de tal manera que Pau l'acusà de «obligar els gentils a judaïtzar-se» (v. 14). Si aquells «circumcisos» (οἱ ἐκ περιτομῆς) eren cristians «partidaris de la circumcisió», si Jaume s'havia identificat amb ells i fins Pere els tenia por, podem sospitar que tota la comunitat judeocristiana s'havia tornat judaïtzant⁴. Però aquesta no és l'única lectura possible de Ga 2,11-14. En el sentit que «els circumcisos» de qui Jaume i Pere tenen por, que fins porten Bernabé a «deixar-se dur per aquella hipocresia» (v. 13), poden ser aquells jueus no cristians, que prou van colpejar «les esglésies de Déu que hi ha a la Judea en Crist Jesús» (1Te 2,14). Per por d'aquella persecució, «els de Jaume» podien optar per un compliment estricte dels acords de Jerusalem (Ga 2,9): que es formessin comunitats gentils, però que no es barreassin amb les jueves, per evitar que aquestes últimes fossin acusades de «gentilització». I si Pau diu a Pere que està «obligant els gentils a judaïtzar-se» (v. 14), ho pot dir en el sentit que els neòfits gentils (probablement ben pocs en aquells moments), sense el caliu dels fundadors de la comunitat, que conservaven records vius de Jesús, es podien sentir massa sols i veure's *moralment* obligats a incorporar-se a la comunitat judeocristiana⁵.

Hem defensat en un altre lloc⁶ que l'incident no va portar Pau a trencar amb l'Església mare, sinó que dia rere dia es va preocupar de subvenir a les seves necessitats. Però és un fet que els judaïtzants (potser els mateixos «falsos germans intrusos» de Ga 2,4) van tornar a donar la batalla amb una força que hauria fet trontollar qualsevol que no fos Pau. A Galàcia obligaven els gentils directament a circumcidar-se (cf. Ga 6,12) per evitar ells la persecució. A Filipis presentaven la circumcisió com una «glòria», que Pau gira del revés (cf. resp. 3,19 i vv. 2-8). A Corint, en canvi, ja no van parlar de circumcisió, sinó, segons sembla, del «veritable Jesús» que ells haurien conegut, i Pau no.

És que el judeocristianisme en pes devia comprendre que la batalla de la circumcisió dels gentils era una batalla impossible. L'únic que els continuava preocupant era si Pau, en les seves comunitats, ensenyava *els jueus* a circumcidar els seus fills i a complir la Llei (Ac 21,21), igual que, en les seves comunitats, ells admetien els gentils a condició que complissin les prescripcions que els permetien la convivència amb els jueus (v. 25). Això els valia per a seguir

4. És la posició de F.C. BAUR, *Paulus, der Apostel Jesu Christi*, Stuttgart 1845, especialment present en l'obra de G. LÜDEMANN, *Paulus der Heidenapostel II. Antipaulinismus im frühen Christentum*, Göttingen 1983.

5. És la lectura exposada per J. SÁNCHEZ BOSCH, *Nascut a temps. Una vida de Pau, l'apòstol*, Barcelona 1998, §§ 83-90.

6. J. SÁNCHEZ BOSCH, *La chronologie de la Première aux Thésaloniciens et les relations de Paul avec d'autres églises*, dins *NTS 37* (1991) 336-347.

actuant en el Temple, fins a l'extrem que Jaume (amb prou ingenuïtat) va creure que Pau podria participar en un acte de bona convivència amb el judaisme oficial (vv. 22-24; sobre els resultats, vv. 26-31)⁷.

El Nou Testament, escrit quasi tot per jueus, és bona prova de l'obertura del judeocristianisme als gentils⁸. Les boniques frases de la Carta als Efesis sobre el trencament de la muralla que separava jueus i gentils (Ef 2,12-20) no reflecteixen les relacions entre judaisme i cristianisme, però sí, segurament, les relacions de jueus i gentils en el si de l'Església.

És ben possible, doncs, que la tendència judaïtzant estricta desaparegués, però va quedar certament el que en podríem dir un «judaisme descafeïnat»... d'origen gentil. En la Carta als Colossencs es parla d'uns que observen tot de normes en el menjar i beure, més la festa, la neomènia i el dissabte (Col 2,16; cf. v. 21), però hi barregen tota una filosofia i una mística (vv. 8.18), poc compatibles amb la circumcisió⁹. També en les Cartes Pastorals, entre els «mites i genealogies interminables» (1Tm 1,4; cf. 4,7; 2Tm 4,4), hi deuen entrar els «mites jueus i els manaments humans» (Tt 1,14). Però d'aquí a un judaisme estricte hi ha molts passos.

Diguem encara que la prevenció contra certes interpretacions de Pau es fa notar en 2Pe 2,19-22 (la llibertat) i 3,15s (els escrits «poc clars»); potser també Ap 2,14 (la carn sacrificada). És a dir, que per diverses raons es pot passar a un cert «anti-paulinisme» i després, per «anti-paulinisme», a un judaisme més o menys profund.

b) Els «pre-gnòstics»

El tema del Nou Testament i la gnosi no és pas un tema nou¹⁰. Nag Ham-

7. Parlem de la crisi de Galàcia en *Nascut a temps*, §§ 192-200; d'adversaris a Filips, en § 205; de la crisi de Corint, en §§ 185-190; de la trobada amb Jaume a Jerusalem, en §§ 242-244. Conclusions semblants en l'obra de W. PRATSCHER, *Der Herrenbruder Jakobus und die Jakobustradition*, Göttingen 1987, pp. 49-102: *Jakobus nach den Zeugnissen des Neuen Testaments (Gal u. Apg)*. Cf. pp. 100s: «Eine judaistische Position vertritt Jakobus aber nie. Nicht nur akzeptierte er die gesetzessfreie Heidenmission auf dem Konvent, er war auch nicht *spiritus rector* der judaistischen Gegenmission in den paulinischen Gemeinden. Wohl aber wußte er sich in treuer Ausübung der Konventbeschlüsse verantwortlich für die Judenchristen, die seiner Meinung nach weiterhin auf die Tora verpflichtet seien –aus diesem Grund auch die Intervention in Antiochien, aus diesem Grund auch die Beteiligung an der Erstellung der sog. Jakobusklauseln für die Heidenchristen in gemischten Gemeinden (eine Einmischung in fremdes Gebiet ist beide Male nicht gegeben) und ebenso die vermittelnde Haltung beim letzten Besuch des Paulus in Jerusalem, als er nicht nur Jakobus, sondern auch den strengsten judenchristlichen Toraobservanten sowie paulusfeindlichen Juden gerecht zu werden suchte, um so das palästinensische Judenchristentum in einer ohnehin schwierigen Situation nicht von sich aus zu gefährden.»

8. Vegeu l'article anterior: SÁNCHEZ BOSCH, *L'impacte* 59-65.

9. E. DEMARIS, *The Colossian Controversy. Wisdom in Dispute at Colossae*, Sheffield 1994; cf. *Nascut a temps* 299.

10. Especialment cèlebre, W. SCHMITHALS, *Neues Testament und Gnosis*, Darmstadt 1984.

madi ens hauria pogut donar una prova tangible que alguns escrits gnòstics n'han influït alguns del Nou Testament. Crec que no ens la donen¹¹, però aquesta no és la nostra qüestió. Tampoc no ho és la pregunta de si, en els orígens del Nou Testament, hi ha idees «gnòstiques»: la deixem per a l'estudi del Nou Testament en si mateix.

Parlem, doncs, de posicions que el Nou Testament condemna i que tenen alguna semblança amb els moviments gnòstics posteriors¹². Les definirem, en línies generals, com una opció en favor de «l'esperit» i en contra de «la carn» opció que, amb el temps, va portar alguns a rebutjar les idees de creació (del món material!), d'encarnació o de resurrecció (de la mateixa carn!)¹³.

Pau (entre altres, certament) pot tenir alguna «culpa» d'aquestes idees. Ell també distingia entre els «espirituals» i els «psíquics» (1Co 2,13-15) i parlava d'una saviesa oculta, que s'imparteix només als «perfectes» (vv. 6s). Els gnòstics posteriors van emparar-se en textos com aquest per a justificar la seva posició. Però val la pena que, de moment, ens concentrem en el mateix Nou Testament.

No qualificaríem ni de «pre-gnòstica» la idea de «mengem i bevem, que demà morirem» (1Co 15,32), pròpia de tots els vividors. Però sí que hi pot haver alguna raó teològica darrere un «tot m'és lícit» (1Co 6,12; 10,23). Hi pot haver la de «tot és pur» (Rm 14,20; Tt 1,15 matisarà: «per als purs!»); «tot és vostre» (1Co 3,21), més la idea de «mort a la Llei» (Ga 2,19) i la de «llibertat» (Ga 5,1), enteses certament a la seva manera.

La polèmica contra la resurrecció (d'un jueu crucificat!) era a l'abast de qualsevol grec il·lustrat (recordem Ac 17,32!). Però a la idea que «la resurrecció ja ha tingut lloc» (2Tm 2,18) només s'hi arriba per raons teològiques: fent del baptisme el pas a una «vida nova» a través de la mort i la sepultura (Rm 6,4; cf. v. 11), o dient directament que ens ha ressuscitat amb ell i ens ha assegut al cel (Ef 2,6; cf. Col 2,12; 3,1), o que la nostra vida està amagada amb Crist en Déu (Col 3,3), per no citar els casos en què, segons Joan, la «vida eterna» es dona en aquesta vida (cf. Jn 3,16.36; 5,24.39; 6,40.47.54; 10,28; 17,2s).

En general, l'opció en favor de «l'esperit» i en contra de «la carn» es pot documentar molt bé amb textos de Pau i Joan (recordem Jn 6,63; Rm 8,13; Ga 5,16s). Però no consta que durant la primera generació cristiana es tragués d'aquest principi una conclusió que les generacions posteriors no van deixar de

11. «Some of what has been described as “gnostic terminology” in the Pauline letters may be explained more plausibly as Pauline (and deutero-Pauline) terminology in the *gnostic* writings. This reconstruction not only fits the chronological evidence without distortion, but also accords with the Valentinians own witness» (E. H. PAGELS, *The Gnostic Paul. Gnostic Exegesis of the Pauline Letters*, Philadelphia 1975, p. 164). Vegeu les «Conclusions» d'aquest article.

12. La qüestió plantejada, per exemple, per W. SCHMITHALS, *Paulus und die Gnostiker*, Hamburg 1965.

13. «Tanto apuraban el hombre interior que sacrificaban el exterior y arrastraban al mismo sacrificio la alteza de su Creador y plasmador, de un lado, y la salud del individuo por él configurado, de otro. Destruídos ambos extremos —el Creador y la resurrección de la carne— ¿dónde queda la mediación de Cristo?» (A. ORBE, *Cristología gnóstica*, Madrid 1976, p. 632).

treure: que la «carn» no pot salvar i, per tant, l'obra redemptora de Crist no podia ser «en carn», sinó «en aparença» (τὸ δοχεῖν, d'on ve l'expressió: docetisme). Diríem que tant la idea de Crist «de la descendència de David segons la carn» (Rm 1,3), com «la Paraula es va fer carn» (Jn 1,14), són afirmacions tan pacífiques com les genealogies de Mateu i Lluc (Mt 1,1-21; Lc 3,23-38), fruit encara de l'impacte humà de Jesús sobre els qui el van conèixer.

De tota manera, la Primera carta de Joan posa la confessió de Jesús «vingut en carn» (1Jn 4,2) com a essencial a la fe, mentre que la Segona (2Jn 1,7) parla directament dels qui no ho confessen. Tant 1Pe 3,18; 4,1 com 1Tm 3,16 poden tenir una certa connotació antidoceta, però no la considerem evident.

El desinterès pel món de la «carn» va portar les diverses escoles gnòstiques a especular sobre un món ple d'«esperits». Aquest món pot ser documentat per les mateixes cartes indubtables de Pau (1Co 15,24: parla de «Principats i potestats»; Rm 8,37-39 els identifica amb els àngels; afegim-hi 1Co 2,8 sobre «els prínceps d'aquest món»)¹⁴ i no diguem les Cartes als Colossencs i als Efesis (cf. Col 2,10.15; Ef 1,21; 2,2; 3,10; 4,8-10; 6,12). En aquest punt, Pau depèn indubtablement de fonts anteriors, però no s'exclou¹⁵ que hagi servit de vehicle per a molts que les han aprofitades.

2. Els textos d'Ignasi

Ignasi pot ser considerat l'«anella mancant» (*the missing link*) en la nostra reconstrucció del món «herètic» dels primers segles¹⁶. A semblança del Nou Testament, i concretament de Pau, el trobem tant en oposició als judaïtzants com als pre-gnòstics.

14. Existeix la possibilitat exegetica d'entendre aquests «prínceps» en sentit terrenal; però no ens pot estranyar que els autors antics hi veiessin els dimonis. Cf. J. THEIS, *Paulus als Weisheitslehrer*, Regensburg 1991: «Daß in der Gnosis der Begriff im Sinne von Dämonen verstanden wurde ist kein Beleg. Dort hat er seinen festen Ort im Erlösermythos, der jedoch in Vv. 6ff keine Rolle spielt. Die späteren gnostischen Texte sind von 1Kor her inspiriert; zumindest ist eine Kenntnis von 1Kor 2,6ff vorauszusetzen» (pp. 227s).

15. Vegeu les «Conclusions» d'aquest article.

16. La idea ens ha vingut de dos articles de J. RIUS-CAMPS, *El protognosticismo de los docetas en las Cartas de Ignacio, el obispo de Siria (IEph, ISm e ITr) y sus conexiones con los evangelios contemporáneos*, dins *Studia Patristica* XVI 172-195; *L'Evangelista Mateu i l'Apòstol Ignasi en confrontació amb els cercles docetes de Síria*, dins *Fe i Teologia en la història. Estudis en honor del Prof. Dr. E. Vilanova*, Barcelona 1997, però l'hem passada per una lectura personal dels textos ignasians. La reconstrucció del món herètic hauria de continuar amb les aportacions, en si més conegudes, d'Ireneu, de Tertul·lià, d'Epifani, etc., que excedirien enormement l'espai disponible. Diem alguna cosa sobre l'aportació d'Ireneu en J. SÁNCHEZ BOSCH, *Escritos paulinos*, Estella 1998, pp. 88-91; el cas dels judaïtzants, en J. SÁNCHEZ-BOSCH, *Santiago, Pedro y Pablo en las Seudoclementinas*, dins M. PERRONI-E. SALMANN, *Patrimonium Fidei, Festschrift M. Löhrer-P. Tragan*, Roma 1997, pp. 547-573.

a) *Els judaïtzants*

Per a Ignasi és un fet la convivència de jueus i gentils «en el mateix cos de la seva Església» (ἐν ἐνὶ σώματι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ: IgEsm 1,2), en la línia de Mt 8,11, però expressat amb termes de 1Co 12,13; Col 1,18.24; 3,15; Ef 2,16; 5,23.

En aquesta Església única existeix un costum, introduït (qui sap si amb dolor per part d'alguns) pels judeocristians de Palestina: la substitució del dissabte pel diumenge:

«Si els qui vivien en les antigues pràctiques han arribat a una nova esperança, no observant el dissabte sinó el dia del Senyor (μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες), en el qual la vida va sorgir per ell (el Senyor) i per la seva mort... ¿com podem nosaltres viure sense ell...?» (IgMg 10,1s).

L'existència d'aquest costum és testificada, amb una fórmula estranya, per 1Co 16,2 («l'endemà del dissabte»; literalment: «cada una del dissabte»: κατὰ μίαν σαββάτου; cf. Mc 16,9) i Ac 20,7 (literalment: «en la una dels dissabtes»: Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων; cf. Mt 28,1; Mc 16,2; Lc 24,1; Jn 20,1.19); amb la mateixa fórmula d'Ignasi, per Ap 1,10 («en el dia del Senyor»: ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ). Les frases de Pau i dels Evangelis, en un grec impossible, traeixen l'origen judeo-semític de la frase i del costum que representen.

En el text citat, Ignasi recorda que, mentre els (bons) judeocristians han canviat el dissabte pel diumenge en honor del Senyor, hi ha qui s'aparta d'aquest Senyor: són els gentils que es passen al judaisme i amb això confessen no haver rebut la gràcia (IgMg 8,1s).

Poc més endavant, torna a deixar bé els judeocristians i malament els gentils judaïtzants:

«És fora de lloc proclamar que Jesús és el Messies i judaïtzar, perquè no és el cristianisme el qui ha cregut en el judaisme, sinó el judaisme en el cristianisme, en el qual tota llengua creient s'ha reunit amb Déu» (IgMg 10,3).

Els dos termes abstractes (Ἰουδαϊσμός i Χριστιανισμός) demostren que ja s'està pensant en dues religions diferents: hi ha jueus que s'han fet cristians, però també hi ha cristians (gentils) que s'han fet jueus. Els judeocristians continuen complint la Llei (són circumcidats!), mentre que els judaïtzants queden bastant a mig camí (són incircumcisos!):

«Si algú us explica el judaisme, no us l'escolteu: perquè és millor escoltar el cristianisme de part d'un circumcidat, que no pas el judaisme de part d'un incircumcís.»

A aquest últim li falla la fidelitat a Crist, però també la fidelitat a la Llei. Perquè, si no, ja fóra circumcidat. És a dir, que Pau va guanyar la batalla de fons, no sols entre aquells «jueus» tan «units en el mateix cos de la seva Es-

glésia», que Ignasi ens presenta, sinó també entre els gentils «judaitzants» que, qui sap si per antipatia vers algunes posicions de l'Apòstol, es disfressen de judaisme, però no fins a les últimes conseqüències. Perquè hi ha conquestes de la llibertat cristiana que ja no tornen enrere.

b) *Els «pre-gnòstics»*

En l'entorn d'Ignasi, l'opció en favor de «l'esperit» i en contra de «la carn» s'aplicava en primer lloc a Crist, com en les posicions que combaten 1Jn 4,2 i 2Jn 1,7: Crist hauria vingut «en esperit» i no «en carn». La resposta d'Ignasi és que la carn de Crist va ser plenament divinitzada, però sense deixar de ser carn:

(I1) «Hi ha un sol metge, carnal i espiritual (σαρκικός τε καὶ πνευματικός), engendrat i no engendrat, primer passible i després impassible, Jesucrist nostre Senyor» (IgEf 7,2);

(I2) «Allò que feu en la carn, és espiritual: perquè ho feu en Jesucrist» (IgEf 8,2);

(I3) «Va ser donat a llum per Maria segons el pla de Déu: de la descendència de David i de l'Esperit Sant. Va ser engendrat i batejat, per purificar l'aigua amb la seva passió» (IgEf 18,2).

Contra el principi «gnòstic» que «la carn no pot salvar», Ignasi atribueix una funció santificadora a la carn de Crist. Per això, a més d'insistir en el naixement com a prova de la seva realitat humana («en esperit», com veurem, passa a significar «en aparença»), insisteix en el misteri de mort i resurrecció, els grans pilars del quèrigma cristià:

(I4) «Que us feu forts en el naixement i en la passió i en la resurrecció succeïda en temps del mandat de Ponç Pilat: realitzades veritable i fermament (ἀληθῶς καὶ βεβαίως) per Jesucrist, la nostra esperança» (IgMg 11);

(I5) «Jesucrist, de la raça de David, de Maria, el qual *veritablement* va ser engendrat, va menjar i va beure, *veritablement* va ser perseguit sota Ponç Pilat, *veritablement* va ser crucificat i va morir... i també *veritablement* va ressuscitar d'entre els morts, perquè el ressuscitava el seu Pare» (IgTr 9,1s);

(I6) «I si alguns ateu –és a dir, no creients– diuen que va sofrir en aparença (τὸ δοκεῖν), és que ells són en aparença» (IgTr 10).

La Carta als Esmirnesos insisteix repetidament en els mateixos temes, amb petites variacions que anotarem en el resum que donarem tot seguit:

(I7) «Que us feu forts en el nostre Senyor, que *veritablement* era de la raça de David segons *la carn*, que *veritablement* va néixer d'una verge, batejat per Joan per a complir ell tota justícia; *veritablement* clavat en creu per nosaltres en *la carn*, sota Ponç Pilat i el tetrarca Herodes... per a aixecar un estendard per mitjà de la seva resurrecció de cara als gles (els Eons?) en favor dels seus sants i fidels» (IgEsm 1,1s);

(I8) «Tot això va patir per nosaltres, i *veritablement* va patir, així com *veritablement* es va ressuscitar ell mateix, i no com alguns no creients diuen que va sofrir en aparença (τὸ δοκεῖν), perquè ells són en aparença» (IgEsm 2);

(I9) «Jo sé i crec (οἶδα καὶ πιστεύω) que, també després de la resurrecció, era en *la carn*¹⁷. I quan va anar vers els qui estaven amb Pere, els va dir: “Agafeu, toqueu-me i vegeu que jo no sóc un esperit incorpori (δαϊμόνιον ἄσώματον).” I de seguida el van tocar i van creure, agafant-lo en *la carn* i en l’esperit. I després de la resurrecció va menjar i va beure amb ells com a “carnal” (σαρκικός), si bé espiritualment unit al Pare» (IgEsm 3,1-3);

(I10) «Si tot això va ser fet en aparença (τὸ δοκεῖν), per nostre Senyor, és que jo també estic pres en aparença» (IgEsm 4,2).

Més endavant apareix, al meu entendre, la raó profunda de la insistència d’Ignasi en la carn de Crist: és la continuïtat d’aquella carn en l’Eucaristia i en l’Església. Per això els qui neguen la carn de Crist neguen també l’Eucaristia i l’Església:

(I11) «S’aparten de l’Eucaristia i de la pregària, perquè no confessen que l’Eucaristia sigui *la carn* del nostre Salvador Jesucrist, la qual va patir pels nostres pecats i el Pare la va ressuscitar per la seva bondat» (IgEsm 7,1).

Resumint els onze fragments anteriors (hi al·ludim com a I1, I2, etc.), diríem que, sota diverses expressions, la Passió de Crist hi surt set vegades (I1, I3, I4, I5, I7, I8 i I11); la resurrecció, sis (I4, I5, I7, I8, I9 i I11), i el naixement, cinc (I1, I3, I4, I5 i I7). De tots tres fets, es diu que van ser «en carn» (I1, I2, I7, I9 i I11) i «veritablement» (I4, I5, I7 i I8). Que no va ser «en aparença» es diu de la passió (I6 i I8) i de la resurrecció (I9). Detallant aquests mateixos fets, se cita tres vegades la descendència de David (I3, I5 i I7); tres, l’època de Ponç Pilat (I3, I5 i I7; aquest últim hi afegeix Herodes); tres, Maria (I3, I5 i I7; aquest últim diu «una verge»); dues, que va ser batejat (I3 i I7). També es diu dues vegades que va menjar i beure: una de la seva vida mortal (I5) i una, del seu cos ressuscitat (I9).

La veritat de la passió fa que es pugui dir: «la seva carn ens ha salvat». La veritat de la resurrecció fa que es pugui dir: «la seva carn és enmig nostre». La veritat del naixement és, al meu entendre, simple condició de possibilitat de les altres dues.

De cara a afirmar la veritat de la carn de Crist, diríem que el naixement virginal no resulta ni tan sols favorable: hi apareix una de les cinc vegades que es

17. La intenció del text, explicitada en la continuació (en tercera persona!) i reforçada pels paral·lelismes d’aquesta sèrie, és dir que Jesús també era en carn després de la resurrecció. Per això insistim a donar a la frase οἶδα καὶ πιστεύω el seu sentit normal de «sé i crec». A diferència de J. RIUS-CAMPS, *Indicios de una redacción muy temprana de las Cartas auténticas de Ignacio (70-90 d.C.)*, dins *Augustinianum* 35 (1995) 199-214. Ignasi hauria tingut ocasió d’incloure’s entre els qui van veure Crist, utilitzant tot seguit la primera persona del plural en lloc de la tercera.

parla del naixement. De tota manera, la virginitat de Maria juga un paper important en un altre text:

«Va quedar amagada al príncep d'aquest món (τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου) la virginitat de Maria i el seu part (ἡ παρθενία Μαρίας καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς); igualment, la mort del Senyor: tres misteris clamorosos, que van ser realitzats en el silenci de Déu. I, com va ser manifestat als “segles”? (τοῖς αἰῶσιν: als Eons?) Un astre en el cel va brillar sobre tots els astres...» (IgEf 19,1s).

En la Carta, el nostre text figura poc després del que hem recollit com a I3, el menys «antidoceta» de tots: l'únic en el qual no apareix «la carn» (σάρξ), ni que allò va succeir «veritablement» (ἀληθῶς), ni que no va ser «en aparença» (τὸ δοκεῖν). És que ja s'orienta vers l'altra cara de la medalla: no la «veritat» d'allò que es va veure, sinó el misteri que hi ha al darrere.

El nostre text té un model claríssim: 1Co 2,6-8: allà també es parla d'un «misteri» que va ser retengut durant segles (ἐν μυστηρίῳ... πρὸ τῶν αἰῶνων: v. 7) perquè ens estava reservat; però també es parla d'uns «prínceps d'aquest món» (τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου: v. 8), que ni el van conèixer ni el coneixeran. Aquest misteri té a veure amb la mort del Senyor (cf. Ignasi: θάνατον Κυρίου), perquè, si l'haguessin conegut, no haurien crucificat *el Senyor* de la glòria. Però Ignasi el fa precedir d'altres dos: «la virginitat de Maria» i «el seu part». Tots dos van quedar «en el silenci de Déu», però van donar peu a una manifestació «en el cel» als «segles», mentre que «el príncep d'aquest món» va quedar en la ignorància. Perquè –afegim–, si hagués conegut «la virginitat de Maria i el seu part», hauria sabut que el qui naixia era el Senyor de la glòria.

Al nostre entendre, això no és pròpiament antidoceta. Però enllaça amb un altre filó del que va ser la gnosi en generacions posteriors: l'interès per les esferes celestials (ja que, tal com hem dit, «la carn» no interessa). Precisament, 1Co 2,6-8 és dels textos més al·ludits en els escrits de Nag Hammadi.

Aquest altre filó, que té molts punts d'enllaç en l'àrea paulina (recordem: Rm 8,37-39; 1Co 15,24; Col 2,10.15; Ef 1,21; 3,10; 6,12) ja donava els seus fruits, més o menys ambigus, en temps d'Ignasi:

«Fins i tot jo, encara que estigui lligat i que estigui pres i pugui conèixer els éssers celestials i les col·locacions dels àngels (τὰς τοποθεσίας τὰς ἀγγελικὰς) i les unions dels principats (τὰς συστάσεις τὰς ἀρχοντικὰς), els éssers visibles i els invisibles, malgrat això, no puc dir que sóc deixeble» (IgTr 5,2);

«Que ningú no s'enganyi: fins i tot els éssers celestials i la glòria dels àngels i els principats visibles o invisibles (ἀρχοντες ὄρατοί τε καὶ ἀόρατοι), si no creuen en la sang de Crist, també els caurà el judici» (IgEsm 6,1).

Pau havia parlat de tots aquests éssers per a dir que havien quedat superats. Poc podia imaginar que, per a alguns, aquest seria el capítol més interessant del seu pensament!

Una última pregunta: I què té a veure Pau amb el docetisme? És cert que, «enfilant-se» en algun text paulí, es poden formular tesis docetes. Per exemple, deduït de Fl 2,7 que Crist va ser home només en aparença (*in similitudinem hominum factus et habitu inventus ut homo!*), o deduït de 1Co 2,8 que «el Senyor de la glòria» és la realitat, mentre que el crucificat és l'aparença. Tanmateix, qui llegeixi el text sencer no podrà defugir textos com «no saber altra cosa que Crist i aquest crucificat» (1Co 2,2) o «fora de mi gloriar-me, si no és en la creu de Crist» (Ga 6,14). És a dir que, en el fons, els docetes i tots els gnòstics havien de ser antipaulins. Si citen l'Apòstol, ha de ser a contracor i per dissimular.

II. ELS DOCUMENTS «HERÈTICS» DE NAG HAMMADI

Necessitàvem textos concrets d'una certa extensió per a poder veure que la coincidència de certs moviments amb Pau no acaba en idees generals com les de «redempció», «coneixement», «llum i tenebres», «carn i esperit», que també es troben en altres tradicions cristianes (la joànica) i no-cristianes (Qumran), sinó que arriba a la citació explícita o a formulacions molt específiques del pensament de l'Apòstol.

Nag Hammadi ens dóna amplemment aquesta oportunitat¹⁸. Hem d'observar que, com a biblioteca, el conjunt de documents trobats en un mateix lloc té dret a contenir escrits de diverses procedències i, no cal dir-ho, de diverses tendències conceptuals. En les diverses edicions dels escrits¹⁹, es fa un esforç per situar cadascun d'ells en un moment històric concret i en una «escola» concreta. De tota manera, aquestes adscripcions tenen encara molt de provisional, senzillament perquè encara no està prou clar «l'arbre» de les possibles interdependències en el si de la mateixa col·lecció i, menys encara, alguns punts de referència exteriors, suficientment clars per a poder-ne deduir conclusions cronològiques o ideològiques precises.

La lectura reposada de tots aquests documents²⁰ ens els situa majoritàriament en aquell conjunt d'escoles gnòstiques, genèricament «valentinianes»,

18. També ens la podrien donar, en mesura menor, l'*Epistula ad Floram* i els *Excerpta ex Theodoto*. L'*Epistula* és una confrontació entre la Llei i l'Evangelí, sense passar pràcticament per Pau. Dels *Excerpta* (recollits entre les obres de Climent Alexandrí), en podem recordar IV 67,1,1, que cita Rm 7,5; III 49,1,3, que cita Rm 8,20; III 49,2,3, que cita 1Co 10,9; I 22,1,1, que cita 1Co 15,29; I 11,2,3, que cita 1Co 15,40.44; IV 74,2,1, que cita Ef 2,15.17; I 7,4,2, que cita Ef 4,10; III 48,2,3, que cita Ef 4,30; IV 85,3,3, que cita Ef 6,16; II 35,1,1, que cita Col 2,7. En tots ells, Pau és designat simplement com «l'apòstol». A més, en I 23,3,1, es parla de «Pau, l'apòstol de la resurrecció».

19. Ens servim fonamentalment de J.M. ROBINSON, *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden 1988, observant que, en més d'un cas, les adscripcions temporals varien respecte d'edicions anteriors.

20. Ens hem servit constantment de C.A. EVANS, *Nag Hammadi Texts and the Bible*, Leiden 1993, aplicant-hi un criteri personal de recerca de la semblança «específica». De fet, l'autor hi

que ja pul·lulaven en temps de sant Ireneu. No ens hi fan veure escrits purament pagans ni purament jueus²¹, sinó escrits que pressuposen el fet cristià²² i que expressen –de manera més o menys mítica, més o menys ortodoxa– una certa «divinització» de l'home espiritual.

La nostra pregunta sobre l'impacte de Pau en aquests escrits ens porta a dividir-los en tres grans seccions: *a)* textos que fan *referència explícita* a l'Apòstol, la qual cosa ens facilita la interpretació «paulina» d'altres possibles paral·lelismes en el si del mateix escrit; *b)* el bloc més ampli el constitueixen aquells escrits que contenen idees o formulacions específicament paulines, fins i tot en allò en què Pau es distingeix d'altres escrits del mateix Nou Testament; *c)* escrits que tenen alguna coincidència amb Pau però no pressuposen dependència directa de l'Apòstol: sigui perquè el tema podia estar en l'ambient, sigui perquè Pau mateix l'havia pres de tradicions anteriors.

Dintre cadascun dels tres grups, anirem resseguint els escrits segons l'ordre en què es troben en la col·lecció.

1. Referències explícites a Pau

a) La pregària de l'apòstol Pau

És el primer escrit de la col·lecció²³. És atribuïda a la segona meitat del segle II o bé al segle III. La referència explícita a Pau es troba al final (NHC I B,9-10) en forma de títol: «Pregària de Pau, l'apòstol.»

(N1)²⁴ A part el títol, la Pregària (NHC I A,11-13) aplica a «Jesús Crist» el nom «exalçat per damunt de tot altre nom», tot com en Fl 2,9:

«Jo t'invoco a tu, aquell qui és i que preexistia, en el nom [que és] exalçat sobre tot nom, per Jesucrist.»

troba 1273 paral·lelismes amb textos paulins, bastants menys que els que aquí hem recollit. Cf. també, K. KOSCHORKE, *Paulus in den Nag-Hammadi Texten: Ein Beitrag zur Geschichte der Paulusrezeption im frühen Christentum*, dins ZTK 78 (1981) 177-205.

21. Subratllariem dos articles en l'interessantíssim volum d'A. BOEHLIG, *Mysterion und Wahrheit*, Leiden 1968: *Der jüdische Hintergrund in den gnostischen Texten von Nag Hammadi*, pp. 80-101, i *Der judenchristliche Hintergrund in den gnostischen Schriften von Nag Hammadi*, pp. 102-111. Quant a la possibilitat d'un gnosticisme pre-cristià en aquests mateixos textos, vegeu E.M. YAMAUCHI, *The Issue of Pre-Christian Gnosticism Reviewed on the Light of Nag Hammadi Texts*, dins J.D. TURNER, *The Nag Hammadi Library after Fifty Years*, Leiden 1997, pp. 72-88.

22. Vegeu el que diem, en el seu lloc, sobre *La Paràfrasi de Sem* o sobre el *Zostrianos*.

23. Citarem cada document i cada fragment de la manera habitual (NHC...), afegint-hi les pàgines de l'obra citada de J.M. ROBINSON, *The Nag Hammadi Library*. En el nostre cas: NHC I A,1-B,12; Robinson 27s.

24. Donem una numeració seguida (N1, N2, N3...) a tots els textos presentats, per tal de poder-nos-hi referir en les «Conclusions».

(N2) En un altre text (NH I A,24-30), es combinen les possibles al·lusions a 1Co 2,9 amb Col 1,15,18s; 2,9:

«El [Primo-]gènit del pleroma de gràcia –[revela]’l a la meva ment! Concedeix el que cap ull d’àngel no ha [vist] ni cap orella de Principat no ha sentit i que [no ha] pujat al cor de l’home, que esdevingué angèlic i que (esdevingué) segons la imatge del déu psíquic.»

Afegim-hi encara que la relació àngels-principats (ἄγγελοι - ἄρχαί) es troba en Rm 8,38. També es troba en Pau la idea de l’home «psíquic», inferior a l’home «espiritual» (1Co 2,14s; cf. 15,44-46), així com el terme «el déu d’aquest segle» (ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου: 2Co 4,4). D’aquí a dir que l’home «esdevingué angèlic» com a creat «segons la imatge del déu psíquic» hi ha un abisme.

De tota manera, el títol de l’obra ens diu que l’autor ha volgut expressar el seu propi pensament amb llenguatge de Pau.

b) *El tractat sobre la resurrecció*

Anomenat també *ad Rheginum*²⁵. És col·locat a finals del segle I²⁶.

(N3) És certament més pròxim a Joan que no pas a Pau, però hi trobem una citació explícita d’aquest últim, més el fet que ja anomeni Pau com «l’apòstol» per antonomàsia:

«El Salvador va engolir la mort –no se us considera ignorants (d’això)– perquè va deixar de banda el món que es corromp. [Es] va transformar en un Eón incorruptible i va ressuscitar altra vegada, després d’haver “engolit” allò que és visible amb allò que és invisible i així ens va obrir el camí de la nostra immortalitat. Perquè de fet, tal com diu l’Apòstol, “hem sofert amb ell, i hem ressuscitat amb ell, i hem pujat al cel amb ell”» (NHC I 45,14-28; cf. 48,34-49,5).

La idea que Crist va «engolir» la mort i el pas a la «incorruptibilitat» depèn directament de 1Co 15,54. Tot seguit passa a «allò que és visible», en la línia d’una resurrecció invisible en el present. En la mateixa línia, la citació explícita de Pau passa de Rm 8,17 a Ef 2,5s.

(N4) Sobre la base de la divisió paulina dels creients en carnals, «psíquics» i espirituals (1Co 2,14s; 3,1), proclama la resurrecció espiritual:

«Aquesta és la resurrecció espiritual: que engoleix la “psíquica” igual que la carnal» (NHC I 45,39-46,2).

25. NHC I 43,25-50,18; Robinson 50-53.

26. «A date close to the turn of the first century» (Robinson 50).

(N5) Algun record de la parenesi paulina (cf. Ro 12,2; 1Co 1,10) el porta a una clara afirmació d'una resurrecció purament present.

«No visquis en conformitat amb aquesta carn per causa de la unanimitat; fuig de les divisions i de les cadenes, i ja tens la resurrecció» (NHC I 49,11-16).

No cal dir que el tractat fa un pas més en la idea que «la resurrecció dels morts ja ha vingut» (cf. 2Tm 2,18). Però és igualment clar que el pas anterior l'havia donat la Carta als Efesis (Ef 2,5s), un escrit que l'autor atribueix explícitament a «l'Apòstol». Val a dir, tanmateix, que Efesis subratlla la resurrecció present, sense negar la futura.

c) *L'Essència dels Principats*

Tracta dels cèlebres ἄρχοντες («arconts»), que trobem en Joan (cf. Jn 12,32), en Pau (cf. 1Co 2,8), en Ignasi (IgTr 5,2) i en tot allò que tingui regust de gnosi. L'escrit²⁷ és col·locat més aviat en el segle III. Hi trobem referències directes als escrits paulins (concretament, Col 1,13 i Ef 6,12).

(N6) La més explícita és el seu mateix començament (NHC II 86,20-26):

«Quant a la realitat de les potestats inspirades per l'Esperit del Pare de la veritat, *el gran apòstol*, referint-se a les potestats de les tenebres, va dir que la nostra lluita no és contra la carn i la sang, sinó contra les potestats de l'univers dels esperits del mal.»

Ens sembla interessant, no sols que anomeni Pau «el gran apòstol», sinó també que li citi amb prou correcció Ef 6,12, en allò que coincideix amb la seva doctrina.

d) *L'Exegesi de l'ànima*

Un dels escrits més clars en la referència explícita a Pau²⁸. És col·locat entorn de l'any 200. Conté un text contra la prostitució («del cos, però especialment de l'ànima») com a prohibida pels «apòstols» (NHC II 130,28-35). Però és possible que aquí es refereixi al «decret apostòlic» del «concili» de Jerusalem (Ac 15,20.29; 21,25), entès, certament, a la seva manera.

(N7) El text expressament referit a Pau és NHC II 130,35-131,3. Ens dona una citació combinada de 1Co 5,9s i Ef 6,12:

«La gran batalla té a veure amb la prostitució de l'ànima. D'ella sorgeix igualment la prostitució del cos. Per això Pau, escrivint als Corintis, va dir: "No us associeu amb

27. NHC II 86,20-97,23; Robinson 152-160.

28. NHC II 127,18-137,27; Robinson 180-187.

prostitutes, no (pensant) en absolut amb les d'aquest món, o els avars o els lladres o els idòlatres, ja que aleshores hauríeu de sortir d'aquest món." Aquí està parlant espiritualment. "Perquè la nostra lluita no és contra la carn i la sang –tal com ell diu–, sinó contra els dominadors mundials d'aquesta foscor i els esperits del mal."»

(N8) Podem ben suposar que el matrimoni espiritual de què parla NHC II 133,6-10 apunta a Ef 5,23 (cf. 2Co 11,2). L'Esriptura que cita a continuació podem suposar que és 1Co 11,1 (en una traducció que podem considerar «empitjorada»):

«Aquest matrimoni els ha tornat a ajuntar i l'ànima s'ha unit al seu veritable amor, el seu autèntic amo, tal com està escrit: "Perquè l'amo de la dona és el seu marit."»

(N9) En clara al·lusió a Rm 8,15.26, llegim NHC II 135,4-9:

«Per tant, és convenient de pregar el Pare i de cridar-lo amb tot el que som: no externament amb els llavis, sinó amb l'esperit, que és a dintre i que ha sorgit de la profunditat, sospirant, penedint-se de la vida que hem viscut.»

(N10) Sobre el mateix tema, i per acabar, extraiem una possible al·lusió (ben simpàtica, per cert) a 1Tm 2,8:

«Per això és convenient que preguin Déu nit i dia, estenent les mans vers ell com fa la gent marinera enmig del mar» (NHC II 136,16-19).

e) *L'Apocalipsi de Pau*

L'escrit²⁹ dona el retrat de Pau propi del gnosticisme, especialment el Valentinianisme del segle II. No especula sobre el pensament de Pau, sinó que recorda certs detalls de la seva biografia, els que més poden congeniar amb l'esperit gnòstic.

(N11) A la llum dels primers passos de Pau (Ga 1,15.17), NHC V 18,14-19 escriu:

«Jo sé qui ets tu, Pau. Tu ets aquell qui és beneït des del si de la seva mare. Jo he [vingut] a tu perquè puguis [pujar a Jerusalem] vers els teus companys [apòstols].»

(N12) Després d'aquest viatge, que no comporta la més mínima dissensió, ja ve l'elevació mística de l'Apòstol, en la línia de 2Co 12,2-4:

29. NHC V 17,19-24,9; Robinson 239-241. Cf. R. TREVIJANO ECHEVERRÍA, *El Apocalipsis de Pablo (NHC V 2: 17,19-24,9). Traducción y comentario*, pp. 217-236, dins A. Díez Macho, *Quaere Paulum. Fs. L. Turrado*, Salamanca 1981.

«És certament vers els dotze apòstols que has d'anar, perquè ells són esperits escollits, que et saludaran. Va aixecar els ulls i va veure que el saludaven. Aleshores el Sant [Esperit], que estava parlant amb [ell], el va agafar amunt vers el tercer cel i va passar més enllà vers el quart [cel]» (NHC V 19,15-25).

(N13) Com entre parèntesis, perquè el viatge continuarà, recollim una probable referència (donat el context en què ens trobem) a Ef 4,8:

«Estic baixant al món dels morts, per endur-me captiva la captivitat» (NHC V 23,13-16).

Curiosament, el text citat per Efesus diu que això ho fa tot anant cap amunt. Però el verset següent (Ef 4,9; cf. v. 10) completa la imatge dient que el qui puja és perquè havia baixat.

(N14) Tot i que el viatge de 2Co 12,2-4 acaba en el tercer cel, convé de saber que el nostre Apocalipsi va molt més enllà. Només així Pau pot anar un grau més amunt que els altres apòstols:

«El (setè) cel es va obrir i nosaltres vam anar a l'Ogdòbada. I vam veure els dotze apòstols. Ells em van saludar i nosaltres vam pujar vers el novè cel. Jo vaig saludar els qui hi havia en el novè cel, i vam pujar fins al desè cel. I jo vaig saludar els meus companys esperits.»

És a dir que, sense cap mena de baralla, ha quedat clara la superioritat de Pau (l'Església «espiritual») per damunt dels altres apòstols (la gran Església, que ell anomenaria «psíquica»).

f) *Els ensenyaments de Silvà*

És el document³⁰ del qual extraiem més citacions paulines, tot i que la paraula «Pau» hi apareix una sola vegada. És col·locat a finals del segle segon o començaments del tercer. Recordem que, segons 2Co 1,19, Silvà és aquell que predica al costat de Pau i que figura com a coautor de 1Te i 2Te, a part la seva menció al costat de Pere (1Pe 5,12) i la seva possible identificació amb el Siles d'Ac 15,22.27.32.40; 16,19.25.29; 17,4.10.14s; 18,5.

(N15) El nostre escrit pressuposa una lectura meditada de les cartes paulines, encara que la referència explícita a Pau no és la que més ho demostra:

«Tot i que és un home que viu a la terra, es fa semblant a Déu... segons l'afirmació de Pau, que va esdevenir semblant a Crist» (NHC VII 108,25-27.30-32).

30. NHC VII 84,15-118,7; Robinson 346-361. Cf. J. ZANDEE, *The Teachings of Silvanus (NHC VII,4) and Jewish Christianity*, pp. 498-584, dins R. VAN DER BROEK, *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions. Fs. G. Quispel*, Leiden 1981.

Deu referir-se a la idea que l'Apòstol es presenta com a «imitador de Crist» (1Co 11,1; cf. Ga 2,20; Fl 1,21).

(N16) Si bé la idea no és exclusiva de Pau, el text següent resulta ben pròxim de 2Co 2,11 (cf. 11,3):

«Saps certament que les estratègies de l'Adversari no són poques i (que) els enganyos que utilitza són variats» (NHC VII 94,33-95,3).

(N17) En el text següent, tot i que la frase recorda més Mt 11,27, comenta la idea de Crist «imatge de Déu», que coneixem per 2Co 4,4; Col 1,15:

«No pots conèixer Déu a través de ningú excepte Crist, que té la imatge del Pare, perquè aquesta imatge revela la veritable semblança, que correspon a allò que és revelat» (NHC VII 100,25-29).

(N18) En NHC VII 103,34-104,3 (cf. 110,18-19) uneix l'himne cristològic de Fl 2,6-8 a una certa interpretació d'Ef 4,8s (cf. 1Co 15,26,54s; He 2,14s):

«Tot i que era Déu, [va ser trobat] entre els homes com a home. Va davallar al món inferior. Va alliberar-ne els fills de la mort.»

(N19) En el text següent (NHC VII 106,21-26), si la Paraula, la Vida i la Porta vénen de Joan (Jn 1,1.4; 10,1s.7), el binomi format pel Poder i la Saviesa és més aviat de Pau (1Co 1,24-26):

«L'arbre de la Vida és Crist. Perquè ell és Saviesa. Perquè és Saviesa, és també la Paraula. Ell, la Vida, el Poder, la Porta.»

(N20) Lligant, en una harmonia interessantíssima, 2Co 8,9; 13,4 amb 1Co 1,21-25 i Ef 2,5, l'autor escriu:

«La Saviesa de Déu es va fer una mena de neci per vosaltres, per tal de remuntar-te, oh neci!, i fer-te savi. I la vida va morir per tu quan ell (Crist) era sense poder, a fi que, a través de la seva mort, et pogués donar vida a tu que havies mort» (NHC VII 107,9-16).

(N21) NHC VII 107,26-35 fa un bon comentari d'Ef 5,18:

«Dóna't alegria amb el veritable vi de Crist. Troba satisfacció en el vi veritable en el qual no hi ha embriaguesa ni error. Perquè (el vi veritable) marca el final del beure, ja que té (el poder) de donar alegria a l'ànima i a la ment a través de l'Esperit de Déu.»

(N22) La relació entre «revestir-se de Crist» i la puresa queda prou clara en Rm 13,13s. La idea de «la família de Déu» es troba en Ef 2,19, tot i que la combinació que en fa el text següent podria no ser prou paulina:

«L'ànima que és membre de la família de Déu és una que s'ha mantingut pura; l'ànima que s'ha revestit de Crist és una que és pura» (NHC VII 109,4-8).

(N23) En 1Co 3,16s hi trobem, no sols la idea de ser «temple de Déu», sinó també els perills que comporta la profanació d'aquest temple. Com en NHC VII 109,17-19.25-27:

«Deixa'l habitar en el temple que és dintre teu... Aquell qui profanarà el temple de Déu, Déu el destruirà.»

(N24) En NHC VII 110,29-111,3, l'autor incorpora altres «ingredients» de 1Co: «va avergonyir» (1,27), «va enfonsar» (1,28: καταργήση), «els qui es gloriejaven» (1,29: καυχήσονται), «es va burlar» (3,19: δρασσόμενος):

«És ell qui va humiliar els poders orgullosos, el qui va avergonyir l'orgull amb la humilitat, el qui va enfonsar els forts i els qui es gloriejaven, per mitjà de la debilitat; ell que, amb el seu menyspreu, es va burlar del que és considerat un honor, de manera que la humilitat per causa de Déu pot ser altament exalçada.»

(N25) Més endavant, en perfecte paral·lelisme amb 1Co 3,18s:

«Perquè ell (Crist) va confondre els plans de la gent impostora i va prevaldre sobre els qui eren savis en la seva pròpia consideració» (NHC VII 111,29-32).

(N26) El tema de la «lluita» atlètica i de la «corona» consegüent no manca en les cartes indubtables de Pau (1Co 9,25; cf. Fl 1,30; 3,14; 1Te 2,2), però és més subratllat en les Pastors (1Tm 4,10; 6,12; 2Tm 4,7s); que Crist sigui «l'àrbitre de la lluita» es diu en 2Tm 4,8; que Crist «va lluitar primer» és dit prou clarament en He 12,1s. Tot això ens ho resumeix el text següent:

«Crist, que és l'àrbitre de la lluita, el qui ha coronat cadascú, el qui ensenya cadascú a lluitar. Ell, que va lluitar primer, va rebre la corona, va guanyar el domini i va aparèixer donant llum a cadascú» (NHC VII 112,19-25).

(N27) El pas del «Primogènit» al «Prototip» pot ser facilitat per Rm 8,29. Seria una de les moltes al·lusions que conté NHC VII 112,33-37:

«(És) ell, que ha sortit de la teva boca i ha ressuscitat del teu cor, el Primogènit, la Saviesa, el Prototip, la Primera Llum.»

(N28) NHC VII 114,1-6 torna al tema del combat. Observem que «el bon combat» és frase de les Pastors (1Tm 6,12; 2Tm 4,7), mentre que els molts espectadors apareixen en He 12,1s:

«Lluita el bon combat, mentre el combat dura: perquè tots els poders t'estan contemplant, i no solament els sants, sinó també tots els poders de l'Adversari.»

(N29) Si la «paciència de Déu», de què parla el text següent, es pot considerar un tema universal, la seva voluntat de salvar tothom és implícita en molts textos (cf. Rm 5,18) i explícita en 1Tm 2,4. Semblantment, la idea que tots estem «subjectes a pecat» és explícita en Rm 3,9 (cf. 5,12-14; 6,17.20.22; 7,14):

«Oh paciència de Déu, que suporta cadascú, qui desitja que tot aquell que ha estat subjecte a pecat sigui salvat!» (NHC VII 114,26-30).

(N30) Els «dominadors mundials de la foscor» no serien fàcils d'inventar sense Ef 6,12 (κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου). Potser encara seria més difícil la seva col·locació per l'aire, com fa Ef 2,2 i, amb certa reticència, el text que segueix:

«Prepara't a escapar dels dominadors mundials de la foscor i d'aquesta mena d'aire que és ple de poders» (NHC VII 117,14-16).

(N31) Acabem el repàs amb una expressió bastant prosaica, però indubtablement paulina: els «mercadors de la Paraula de Déu» (2Co 2,17: καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ). En canvi, la idea que hem de sospesar cada paraula no la trobaríem, i encara quant al sentit, més que en Mt 12,36; Ef 4,29:

«No siguis com els mercaders de la Paraula de Déu. Examina primer cada paraula abans de pronunciar-la» (NHC VII 117,29-32).

En total, doncs, són cinc entre quaranta els escrits en els quals hem trobat alguna referència explícita a Pau. Ens han servit per a confirmar la paulinitat de moltes referències explícites que hi hem afegit. Però ens cal observar que cap d'elles no ha estat ostentosa, per a convertir Pau en feu d'una facció en contra d'altres. Potser l'únic escrit que traspua una certa «apropiació» pot ser l'Apocalipsi de Pau, que el fa anar més amunt que els altres apòstols, però sense buscar la polèmica amb ells, sinó un acord total.

Entre els textos citats fins ara n'hi ha de ben ortodoxos i de només moderadament herètics. Raó de més per a creure que la lectura de l'Apòstol no era pas reservada a cercles estranys, sinó que vigia dintre la gran Església. I, finalment, que com a «Pau» no figurava només un cert nombre d'escrits, sinó, com a mínim, tots els que porten el seu nom.

2. Paral·lelismes específics

L'ajuda que fins ara ens prestaven les referències explícites a Pau, ens la poden prestar, en aquesta segona part, els que anomenem paral·lelismes específics: textos que coincideixen amb Pau en allò que l'Apòstol té de diferent res-

pecte d'altres escrits cristians. El dia que es pugui reconstruir l'arbre de les interdependències entre els diversos escrits, la nostra feina quedarà facilitada, perquè podrem dir que tal escrit és del mateix autor que tal altre o que pertany a l'escola de tal altre.

De moment, anem una mica a les palpentes, i per això, dintre cadascuna de les seccions, mantenim l'ordre en què s'han trobat els diversos escrits.

a) *L'Apòcrif de Jaume*

Comencem per un document, escrit probablement abans del 150 i que en algun moment encapçalava tota la col·lecció³¹.

Ens interessen de manera especial els escrits que es presenten com de Jaume, el «germà del Senyor»³², precisament perquè són els menys «obligats» a parlar de l'Apòstol: pot voler dir que de Pau no n'inclouran més que allò que ja estigui plenament incorporat al pensament de l'Església.

El nostre, per exemple, és atribuïble a algun ambient gnòstic judeo-cristià. No menciona l'Apòstol (segons NHC I 2,33-35, per exemple, diu: «Porteu-me Jaume i Pere, perquè jo els ompli»), però tampoc no mostra cap mena de judaisme estricte ni d'agressivitat vers els gentils³³. Per altra banda, té idees que s'expliquen millor després d'una lectura de Pau.

(N32) En NHC I 5,33-35, llegim:

«Recordeu la meva creu i la meva mort, i viureu.»

Vist que molts escrits posteriors eviten de parlar tant de «creu» com de «mort», cobra especial valor la possible relació d'aquest text amb Ga 2,19s; Col 1,20.

(N33) També, el fet que els «Principats» apareguin com els adversaris: «Jo t'he ensenyat què has de dir davant els Principats» (*arconts*: NHC I 8,35s; cf. 1Co 2,8; Col 2,15; Ef 2,2; 6,12).

(N34) Com direm més endavant, el tema dels «Principats» podria ser anterior a Pau. De tota manera, sembla ineludible la referència a Ga 3,13 en NHC I 13,23-25:

«Per causa vostra, jo m'he col·locat sota la maledicció, perquè vosaltres poguéssiu ser salvats.»

31. NHC I 1,1-16,30; Robinson 29-36.

32. Cf., més endavant, els dos *Apocalipsis* de Jaume.

33. «Der Jakobus der Gnosis ist gegenüber dem des nomistischen Judenchristentums ein durchaus anderer geworden» (PRATSCHER, *Der Herrenbruder* 177).

No hi trobem solament l'al·lusió (ben ràpida: es dóna per coneguda) a la maledicció que recau sobre aquell qui penja d'un pal, sinó l'afirmació específicament paulina que, per aquesta maledicció, Crist ens obté la salvació.

b) *L'Evangelí de la veritat*

El document així anomenat³⁴ és atribuït al mateix Valentí i, segons sembla, és citat per Ireneu. L'hem de col·locar, per tant, entre els anys 140 i 180. Deixant clar que conté molts més paral·lelismes amb Joan, hi trobem algunes frases que ens acosten més a Pau o a l'àrea paulina:

(N35) En els inicis del tractat (NHC I,18,11-16), diu:

«Aquest és l'evangelí d'un que és recercat, que va ser revelat als qui són perfectes per la gràcia del Pare: el misteri amagat, Jesucrist.»

La revelació per gràcia del misteri als perfectes la trobem en aquests mateixos termes en 1Co 2 (resp. vv. 10.12.7.6); la identificació entre el misteri i Jesucrist pot deduir-se del v. 8, però és expressada en Col 1,27 i, prou clarament, en 1Ti 3,16.

(N36) Si llegíssim «el Crist» enlloc de «el Pare», tindríem esperit i lletra de Pau en NHC I 18,38-40:

«El Pare no estava gelós, perquè quina gelosia (hi pot haver) entre ell mateix i els seus membres?»

Feta la salvetat, hi correspondria la idea que som membres de Crist (1Co 6,15) i la idea, expressada amb altres paraules, que els diversos membres del cos no han de tenir gelosies entre ells (12,15-19).

(N37) En NHC I 20,25-34, hi trobem al·lusions a 1Co 15,53s; 2Co 5,1-4, a més de trobar-ne a Ef 2,15.

«Va ser clavat a la fusta: va publicar l'edicte del Pare en la creu. Quin gran ensenyament! Es lliura ell mateix a la mort, tot i que la vida eterna el revesteix. Havent-se despullat d'uns parracs corruptibles, es revesteix d'una incorruptibilitat que ningú no podrà arrencar-li.»

34. NHC I 16-43,24; Robinson 37-49. El posseïm en la traducció catalana de J. Montserrat Torrents, dins A. PUIG TÀRRECH, *Apòcrifs del Nou Testament*, Barcelona 1990, pp. 159-178. Cf. L. CERFAUX, *De Saint Paul à l'Évangile de la vérité*, dins *NTS* 5 (1958) 103-112: el confronta amb l'inici de Romans.

La correspondència literal em sembla clara. Tanmateix, va més enllà del text de l'Apòstol quan diu que «la vida eterna el revesteix» fins i tot abans de la resurrecció.

(N38) No és menys evident l'al·lusió a Rm 8,29s en NHC I 21,25-27:

«Aquells dels quals coneixia el nom per endavant van ser cridats al final.»

(N39) Les al·lusions a Pau (cf. Rm 16,25s; 1Co 2,6-9; 2Co 3,2s) són empetades del Llibre de l'Apocalipsi (Ap 5,1-9) i expressades de manera personal en NHC I 22,37-23,10:

«Aquest és el coneixement del llibre vivent i de les seves [lletres] que va revelar als segles (*eons*), revelant-los que no són vocals ni consonants, que hom pugui llegir i entendre-hi qualsevol cosa desviada, sinó que són lletres de la veritat que només poden pronunciar els qui les coneixen.»

(N40) Els diversos textos sobre el Fill-Imatge de Déu (2Co 4,4; Col 1,15; cf. He 1,3) donen context al Pròleg de Joan, assimilat també de manera personal, en NHC I 23,26-24,2:

«La seva glòria l'ha exalçat, la seva imatge l'ha revelat, el seu repòs l'ha rebut en el seu si, el seu amor ha fet un cos entorn d'ell, la seva fidelitat l'ha abraçat. D'aquesta manera la Paraula del Pare surt fora en la totalitat, com a fruit del seu cor i empremta de la seva voluntat.»

(N41) Res no és tan proper al tema de «les profunditats de Déu» (1Co 2,10; cf. vv. 11-16) com la idea del «si del Pare», del Pròleg de Joan (Jn 1,18; cf. vv. 1s). NHC I 24,9-19 especula entorn del tema:

«El Pare revela el seu si, el seu si que és l'Esperit Sant. Revela el que és amagat en ell: el que és amagat en ell és el seu Fill. Així, per la gràcia del Pare, els eons (els "segles") el poden conèixer i deixar d'escarrassar-se en la recerca del Pare, descansant en ell (el Fill).»

(N42) Més imatges paulines (cf. 2Co 2,14-16; Fl 4,18; Ef 5,2) sobre la comunicació del Pare, en NHC I 33,39-34,5:

«Els fills del Pare són la seva fragància, perquè ho són de la gràcia del seu rostre. Per això el Pare estima la seva fragància i la manifesta en tot lloc.»

(N43) Diversos pensaments paulins (Ga 5,6; Rm 13,8-10; Ef 4,13) són combinats i expressats pedagògicament en NHC I 34,28-34:

«Per això va venir [la fe]; va dissoldre les divisions i va portar la càlida plenitud (πλήρωμα) de l'amor a fi que no tornés el fred, sinó que hi hagués la unitat del pensament perfecte.»

Sens dubte que aquestes al·lusions ens confirmen la tradició, ja reportada per Ireneu, que Valentí feia ús de Pau; però haurem d'afegir que no en fa pas un ús ostentós ni exagerat. Tenim més aviat la impressió d'una «possessió pacífica» del text paulí, compartida amb l'Església mare, que l'autor ha meditat seriosament en algun moment, tot i que més tard les ha posades al servei de les seves concepcions personals més agosarades.

c) *El Tractat Tripartit*

L'escrit³⁵ és atribuït a Heracleó, deixeble de Valentí, de la segona meitat del segle II, que va escriure un comentari a Joan, del qual es conserven cinquanta fragments. Però Pau no sembla absent, si més no, de l'obra que aquí repassem.

(N44) Les paraules de 1Co 2,9 (inspirades en Is 64,3; 52,15) i de Rm 11,33 apareixen en NHC I 54,15-23 com una definició de Déu:

«És impossible per a la ment concebre'l, ni pot cap obra expressar-lo, ni cap ull veure'l, ni cap cos atènyer-lo, a causa de la seva inescrutable grandesa, la seva incomprendible profunditat, la seva incommensurable altura i la seva il·limitada voluntat.»

(N45) La idea del «primogènit», que trobem en Rm 8,29; Col 1,15; He 1,6, apareix en NHC I 57,18-32 al costat de la del Fill Únic revelador, més en línia amb la tradició joànica, ja que en l'àrea paulina és més aviat Déu el qui revela (cf. 1Co 2,10; Ga 1,16).

«És el Primogènit i el Fill Únic: el Primogènit, perquè cap no existeix abans que ell; el Fill Únic, perquè cap no ho és després d'ell. A més, ell té el seu propi fruit, que és desconegut a causa de la seva grandesa fora mida. Però va voler que fos conegut, per la riquesa de la seva dolçor. I va revelar el seu poder invencible i el va combinar amb la gran abundància de la seva generositat.»

(N46) La dependència de Pau és bastant més clara en el tema de l'antropologia teològica. Que la mort ve d'Adam era un tema universalment conegut, però resulta més específicament paulí que se'n parli com d'un «domini» o un «regne» (Rm 5,14.17.21; 6,9), com fa NHC I 108,5-10:

«Per causa de la transgressió del primer home, la mort va dominar. Estava acostumada a matar cada home, com a manifestació del seu [domini], que li va ser donat [com] un regne.»

35. NHC I 51,1-138,25; Robinson 54-97.

(N47) Lliga amb Col 2,9 (cf. 1,15), més que amb cap altra del Nou Testament, l'expressió de NHC I 116,28-30:

«El Salvador era una imatge corporal de l'Unitari. És la Totalitat en forma corporal.»

(N48) Absolutament paulina (cf. Rm 11,32; Ga 3,22) és la idea de Déu que manté tothom en el pecat a fi de donar la gràcia, i donar-la a través d'un sol home (cf. Rm 5,15-19.21), tal com llegim en NHC I 117,3-8:

«La voluntat va mantenir la totalitat sota pecat, de manera que aquesta voluntat pogués tenir misericòrdia de la totalitat i poguessin ser salvats, perquè només un de sol és destinat a donar vida: la resta necessita salvació.»

No presumim, certament, que hi hagi coincidència en el sentit autèntic de Pau; només observem la dependència d'uns certs textos.

(N49) Com ja trobàvem en el *Tractat sobre la resurrecció* (NHC I 45,39-46,2), apareix, referida als homes en general, la divisió paulina dels creients en carnals, «psíquics» i espirituals (1Co 2,14s; 3,1):

«La humanitat va sorgir en tres tipus essencials: l'espiritual, el "psíquic" i el carnal, segons el triple arranament del Logos, del qual van néixer els carnals, els "psíquics" i els espirituals» (NHC I 118,14-21).

(N50) El text refereix a l'inici i al final de l'ésser la superació de les diferències que Pau atribueix a l'existència cristiana (Ga 3,28). Per altra banda, el *Tractat* atribueix a Crist la idea de ser «tot en tots», que trobem en Col 3,11, mentre que altres escrits paulins l'atribueixen sempre a Déu (1Co 15,28; Ef 1,23; cf. 1Co 12,6):

«La fi tindrà una existència unitària igual que el principi, on no hi ha home ni dona, esclau ni lliure, circumcisió ni incircumcisió, àngel ni home, sinó que Crist ho és tot en tots» (NHC I 132,20-28).

d) *L'Apòcrif de Joan*

Un escrit³⁶, d'idees semblants als dos anteriors, compost probablement més tard, però amb idees que existien abans de l'any 185. En la substància l'obra queda prou llunyana del pensament paulí. Però en la forma té paral·lelismes eloquentíssims amb textos de l'Apòstol.

(N51) Per començar, NHC II 2,3-5 ens recorda Fl 2,7:

36. NHC II 1,1-32,9 + IV 1,1-49,28; Robinson 98-116. Cf. la traducció de J. Montserrat, dins PUIG TÀRRECH, *Apòcrifs* 123-150.

«Mentre [el] mirava [es va fer] semblant a un ancià. I [va canviar (altra vegada) la seva] forma, tornant-se semblant a un esclau.»

L'Apòcrif (v. 14) vol dir que ell és a la vegada el Pare, la Mare i el Fill. Curiosament, Déu és presentat com un ancià en el text de Daniel sobre el Fill de l'Home (Dn 7,9.13).

(N52) Més endavant, NHC II 2,28-32 dona una definició de Déu, que ens recorda 1Tm 6,15s:

«Ell és [el qui] existeix com a [Déu] i Pare de tot, [l'Invisible] que està per damunt de [tot, que és] incorruptibilitat, que existeix [com a] pura llum, que cap [ull] no pot contemplar.»

(N53) També parla del Fill en la línia de Col 1,15-17:

«Aquest és el primer [poder que va ser] abans que tots ells (i) [que va sortir] de la seva ment, que [és la Providència de l'Univers]. La seva llum [és la semblança de la] llum, el poder [perfecte] que és la imatge de l'invisible Esperit virginal, que és perfecte» (NHC II 4,29-35; cf. 5,4-6).

(N54) NHC II 7,25-29 torna l'al·lusió a l'himne de Filipencs (Fl 2,9s):

«Va subjectar a ell tota autoritat, i la veritat que hi ha en ell, perquè pugui conèixer l'univers, que ha estat nomenat amb un nom que ha estat exalçat per damunt de tot altre nom.»

Tenim clar que el text (d'interpretació prou difícil) no dona el sentit de Pau. Però no ens sembla dubtosa la seva dependència literària respecte del text paulí.

(N55) Una altra clara al·lusió a les Cartes Pastorals (cf. 1Tm 6,11s) en NHC II 26,3-7:

«Perquè ells ho resisteixen tot i ho suporten tot per a completar la bona lluita i heretar la vida eterna.»

(N56) Encara una al·lusió a Rm 8,20-22 en NHC II 30,4-7 (cf. 28,26-29):

«Tota la creació va ser esclavitzada per sempre, des de la fundació del món fins ara.»

No cal dir que «per sempre» va contra el pensament de Pau i que «des de la fundació del món» tampoc no coincideix amb els seus pressupòsits (cf. Rm 1,20). Però ja hem vist que l'autor no fa cap esforç per seguir el pensament de l'Apòstol. Ens el podem imaginar més aviat com un que ha «sentit campanes» paulines (en la predicació o en les lectures de l'Església) i les ha incorporades tal com li ha vingut bé per a la seva síntesi.

e) *L'Evangeli de Tomàs*

Arribem finalment al que podria ser el més antic entre els escrits de Nag Hamadi³⁷, probablement de la segona meitat del segle primer. Té importància vital en l'estudi de les tradicions de Jesús³⁸. No aporta gaires elements específicament paulins, però l'antiguitat del document fa que els atribuïm un especial valor.

(N57) Per començar, en NHC II 32,25-27 (EvTom 3), la semblança amb 1Co 8,3 és minsa i la dependència, problemàtica. Però el citem:

«El Regne és dintre de vosaltres i és fora de vosaltres. Però si us arribeu a conèixer vosaltres mateixos, sereu coneguts.»

(N58) En NHC II 36,5-9 (EvTom 17), la semblança amb 1Co 2,9 i la dependència per part de l'Evangeli de Tomàs és més plantejable:

«Us donaré allò que cap ull no ha vist, ni cap orella ha sentit, ni cap mà ha tocat, ni s'ha acudit mai a la ment humana.»

La referència a l'ull i a l'oïda ve d'Isaïes (Is 64,3; 52,15), però la referència a la ment es troba només en Pau. Quant a la referència al tacte, que també trobem en el *Tractat Tripartit* (NHC I 54,18s), pot ser un afegitó propi del caràcter «filo-eròtic» d'aquest Evangeli i d'altres escrits semblants.

(N59) Hi ha un altre text especialment cèlebre, que també podia ser degut a influència paulina:

«Quan vosaltres feu de l'home i la dona una sola cosa, de manera que el mascle ja no sigui mascle i la femella ja no sigui femella, i quan formeu ulls enlloc d'un ull, i una mà enlloc d'una mà, i un peu enlloc d'un peu, i una semblança enlloc d'una semblança, aleshores entrareu [en el Regne]» (EvTom 22 = NHC II 37,29-35).

Aquí el punt de referència és Ga 3,28 i els autors no han deixat de notar el possible origen paulí del *logion*³⁹. Afegim que el text suggereix una explicació ben paulina quan parla de l'ull, de la mà i del peu, com en 1Co 12,14-17.21: els membres que no poden dir: «com que no sóc..., no sóc del cos», i tampoc: «no et necessito». És a dir, que mascle i femella són sobretot membres d'un sol cos.

37. NHC II 32,10-51,28; Robinson 117-130. Cf. la traducció de J. Montserrat, dins PUIG TÀRRECH, *Apòcrifs* 75-94.

38. Cf. C.W. HEDRIK, *Thomas and the Synoptics: Aiming at a Consensus*, dins *The Second Century* 7 (1989) 39-56; K.R. SNODGRASS, *The Gospel of Thomas: A Secondary Gospel*, dins *The Second Century* 7 (1989) 19-38.

39. Encara que totes dues possibilitats són obertes. Cf. D.R. MACDONALD, *There is no Male and Female: The Fate of a Dominical Saying in Paul and Gnosticism*, Philadelphia 1987.

(N60) Si bé que no és del tot paulina (cf. Rm 2,25; 4,11), podem relacionar amb l'Apòstol la desqualificació que aquest Evangeli fa de la circumcisió:

«Els seus deixebles li digueren: “La circumcisió, serveix o no serveix?” Ell els va dir: “Si fos útil, el seu pare ja els engendraria circumcidats. Però la veritable circumcisió en l'Esperit ja ha tingut la seva utilitat”» (EvTom 53 = NHC II 42,18-23).

A part la indubtable adscripció de tot l'Evangeli a un cristianisme «gentil»⁴⁰, observem que l'última frase conté terminologia específicament paulina (cf. Rm 2,29; Fl 3,3), fet no freqüent en tot l'Evangeli.

f) *L'Evangeli de Felip*

Per una certa semblança de continguts, la col·lecció col·loca aquest Evangeli⁴¹ immediatament després del de Tomàs. Si es confirma la seva composició en la segona meitat del segle III, aquest Evangeli resultarà menys interessant per al nostre intent⁴². Però, com a text que s'ha desenrotllat independentment de la línia patrística coneguda, també pot merèixer la nostra atenció. Per altra banda, a diferència de l'Evangeli anterior, hi descobrirem una persona que ha estudiat sistemàticament els textos paulins, i en fa la seva exegesi.

(N61) Per exemple, en NHC II 52,2-5, un comentari a la idea que, si som fills, també som hereus (Rm 8,17; Ga 4,1.7):

«L'esclau cerca només de ser lliure, però no confia a adquirir les possessions del seu amo. Però el fill no sols és fill, sinó que té dret a l'herència del pare.»

(N62) En NHC II 52,35-53,6, hi descobrim un intent, no gaire feliç, de distingir entre els diversos termes amb què Pau parla de la salvació: «rescat» (ἐξαγοράση: Gal 4,5; ἡγοράσθητε: 1Co 6,20; cf. vv. 15-19), «salvació» (σωτηρία: cf. Rm 1,16), «redempció» (ἀπολύτρωσις: cf. Rm 3,24), «primícies» (ἀρχαβών: 2Co 1,22; 5,5; Ef 1,14):

«Crist va venir per rescatar-ne alguns, salvar-ne uns altres, redimir-ne uns altres. Va rescatar aquells qui eren estranys i els va fer propis, aquells als quals en la seva voluntat va donar com unes primícies.»

(N63) Com en altres textos de la col·lecció, Fl 2,9 també mereix l'exegesi, més o menys bona, del nostre evangelista:

40. En l'article anterior (*L'impacte I 60*), en dèiem «paulinisme de primer grau».

41. NHC II 51,29-86,19; Robinson 131-151. Cf. la traducció de J. Montserrat, dins PUIG TARRACH, *Apòcrifs* 95-122. Cf. R.M. WILSON, *The New Testament in the Nag Hammadi Gospel of Philip*, dins NTS 9 (1962) 291-294.

42. Tanmateix, J.S. SIKER, *Gnostic Views on Jews and Christians in the Gospel of Philip*, dins *Novum Testamentum XXXI* (1989) 275-288, el fa sorgir a Antioquia durant el segle II.

«Un sol nom no és pronunciat en el món: el nom que el Pare va donar al Fill, el nom per damunt de tota cosa, el nom del Pare» (NHC II 54,5-9).

(N64) Més difícil se li fa l'exegesi de 2Co 5,2s:

«Alguns tenen por de ressuscitar nus. Per això desitgen ressuscitar en la carn, però no són els qui porten [la carn] els qui són nus. [Són] aquells qui [...] despullar-se ells mateixos els qui no són nus. “La carn [i la sang] no [serà capaç] d’heretar el Regne [de Déu]”» (NHC II 56,26-34).

Deu parlar d'aquells qui no tenen por de despullar-se ells mateixos (segurament, en sentit material). El cas és que l'última frase, sintàcticament deslliçada del context, pot comptar com a citació explícita de 1Co 15,50.

(N65) En un sol text (NHC II 58,17-22), lliga, al nostre entendre, Ga 4,27 amb Rm 5,12.15s i 1Co 15,45-49:

«L'home celestial té més fills que no pas l'home terrenal. Si els fills d'Adam són molts, tot i que moren, quants més seran els fills de l'home perfecte? Ells no moren, sinó que són sempre engendrats.»

(N66) No hi podia mancar una paràfrasi més planera de Ga 4,1-5:

«Tot allò que el pare posseeix pertany al fill, i al mateix fill, mentre és petit, no se li confia allò que és seu. Però quan es fa gran, el pare li confia tot allò que ell posseeix» (NHC II 60,1-6).

(N67) També treu bon partit de Ga 6,14:

«Jesús va venir i va crucificar el món» (NHC II 63,24).

(N68) NHC II 67,36-68,2 ens presenta un text difícil, però d'indubtable inspiració paulina (1Co 15,45-49), sobre l'home celestial:

«Aquells qui diuen: “[Hi ha un home celestial i] n'hi ha un per sobre [d'ell] s'equivoquen. Perquè] aquell qui és revelat [en el cel és] aquell [home celestial], aquell qui és anomenat “el qui és a sota”.»

Si el sentit és que l'home celestial està per damunt de tots, malgrat haver estat a sota (en aquesta terra), no seria gaire lluny del sentit de Pau. Si el sentit fos un altre, no ens semblaria menys clara la seva inspiració en el text paulí.

(N69) En NHC II 75,14-19, parla de l'Eucaristia en els termes de 1Co 10,16; 11,24s:

«La copa de la pregària conté vi i aigua, ja que és destinada a ser tipus de la sang per la qual es donen gràcies. És plena de l'Esperit Sant i pertany a l'home plenament perfecte.»

Pròpiament, ni l'Esperit Sant ni «l'home plenament perfecte» no figuren en els textos citats, però són propis de la «benedicció» i de la «comunió» de què ens parla 1Co 10,16.

(N70) Passant al baptisme, l'acció de despullar-se i revestir-se després amb roba nova, que l'acompanya, era aprofitada amplament en els escrits paulins (Rm 13,12.14; Col 3,9s; Ef 4,22.24) i també ho és en el nostre Evangeli (NHC II 75,22-24):

«És necessari que ens revestim de l'home vivent. Per això el qui és a punt de baixar a l'aigua es despulla per poder-se revestir de l'home vivent.»

(N71) Tornant al tema antropològic, NHC II 77,22-29 ens ofereix un comentari de 1Co 8,1 a la llum de Ga 5,1.13:

«El simple coneixement de la veritat fa aquesta gent arrogant, que és el que volen dir les paraules "els fa lliures". Fins i tot els dóna un sentit de superioritat sobre tot el món. Però "l'amor edifica". De fet, el qui és veritablement lliure per mitjà del coneixement és esclau per l'amor envers aquells qui no han estat capaços d'assolir la llibertat del coneixement.»

És curiós, si les traduccions no fallen, que, en lloc de «el coneixement infla», el text digui: «els fa lliures», però no deixa d'entendre-ho de l'arrogància. Tot seguit torna el sentit de llibertat en la línia de Jn 8,32.

(N72) Diverses al·lusions a Pau, en NHC II 79,22-25:

«El planter de Déu també té quatre elements: fe, esperança, amor i coneixement.»

El «planter (γέωργιον) de Déu» prové de 1Co 3,9. El trinomi «fe, esperança, amor» apareix tres vegades en Pau (1Co 13,13; 1Te 1,3; 5,8). S'hi afegeix el «coneixement», que té prou paper en Pau (cf. 1Co 13,2.8.12) però molt més en els «gnòstics». Hi apareix per a facilitar la comparació amb els coneguts «quatre elements».

(N73) Acabem amb un apunt sobre les lluites exposades en Rm 7,14-25 (cf. esp. vv. 14s.19.23):

«[El mal] ens domina. Som els seus esclaus. Ens fa captius. Ens fa fer allò que [no] volem i [no] fer allò que volem» (NHC II 83,25-28).

Permeti-se'ns de concloure que aquí no hem de parlar solament d'un pas evident de Pau per un autor, sinó d'un pas altament beneficiós, fins i tot en

ordre a moderar-ne les tendències gnòstiques. Ens agradaria de poder-ne conèixer la biografia per a poder afirmar que aquest home va tenir una bona formació en el si de l'Església i no se'n va voler pas desprendre totalment.

g) *Els Fets de Pere i els Dotze Apòstols*

El document⁴³ cau encara, segons sembla, dintre del s. II. És de línia plenament ortodoxa, tot i que no anomena ni Jaume ni Pau, sinó tan sols Pere i els Dotze. Tanmateix, no sols reivindica l'entrada dels gentils, sinó una autèntica església universal, ben unida, per mitjà d'un pacte que inclouria, implícitament, el mateix Pau. El cas és que el llenguatge paulí no és pas absent del seu text.

(N74) Així, en NHC VI 1,9-14, hi descobrim, no sols el ministeri confiat a uns i altres (Ga 2,7s), sinó també l'acord a què arriben els apòstols entre ells:

«En el nostre cor, estem units. Hem acordat de complir el ministeri pel qual el Senyor ens ha anomenat. I hem fet un pacte entre nosaltres.»

(N75) La voluntat de no excloure ningú la llegim en NHC VI 10,30-11,1:

«Els va donar la bossa amb medecines i els va dir: "Guariu tots els malalts de la ciutat que creuen [en] el meu nom."»

(N76) Recollim diversos ressons de temes paulins en NHC VI 12,4-13:

«Molts en les esglésies han mostrat parcialitat vers els rics, perquè són pecadors, i donen ocasió a d'altres a fer (igual). Però jutgeu-los amb rectitud, perquè el vostre ministeri sigui glorificat i (perquè) jo també, i el meu nom, sigui glorificat en les esglésies» (NHC VI 12,4-13).

El tema dels rics apareix en les Cartes Pastorals, tant en versió dura, que inclou perill per a d'altres (1Tm 6,9s), com en versió suau (vv. 17-19). La glorificació del ministeri apareix en Rm 11,13 (cf. 2Co 6,3); la de Crist que se'n deriva, en 2Co 9,13 (cf. Ga 1,24); la del nom, en 2Te 1,12 (cf. Rm 2,24); trobem directament «glòria en l'Església», en Ef 3,21.

En resum, sense insistir en la dependència respecte de cap text en concret, sí que sembla que l'autor ha viscut (qui sap si per lectura en l'església) l'ambient paulí, tot i que ha optat per no citar explícitament més que els dotze apòstols, dintre una impecable ortodòxia doctrinal.

43. NHC VI 1,1-12-22; Robinson 265-270.

h) *El Tro: Ment Perfecta*

L'escrit⁴⁴ resulta tan difícil de classificar com complicat de contingut. Inspirant-se en Jesús mateix i en l'anunci fonamental del cristianisme (la glorificació d'un crucificat), però sobretot en Pau, l'autor mostra un gust fortíssim per la paradoxa.

(N77) Així, en NHC VI 14,26-32, hi trobem ressons de 1Co 4,9; 2Co 6,8; 13,4, així com de Lc 12,51:

«Jo sóc coneixement i ignorància. Jo sóc vergonya i atreviment. Jo sóc desvergonyit, jo sóc avergonyit. Jo sóc força i sóc temor. Jo sóc guerra i pau.»

(N78) No és estranya al llenguatge de Pau (cf. esp. 1Co 9,22s; 1,22s; Rm 1,22s; 2Co 6,9) la comparació entre els grecs i els jueus (aquí anomenats «bàrbars»). NHC VI 16,1-16 la fa al servei, segons sembla, d'un relativisme total:

«Per què m'heu odiat, vosaltres grecs? Perquè sóc un bàrbar entre els bàrbars? Jo sóc la saviesa [dels] grecs i el coneixement [dels] bàrbars. [Jo] sóc aquell la imatge del qual és gran a Egipte i el qui no té imatge entre els bàrbars. Jo sóc aquell que ha estat odiat a tot arreu i que ha estat estimat a tot arreu. Jo sóc aquell que ells anomenen Vida, i vosaltres heu anomenat Mort. Jo sóc aquell que ells anomenen Llei i vosaltres heu anomenat Llibertinatge.»

i) *Ensenyament Autoritatiu*

El document⁴⁵ no fa més que recollir algunes idees gnòstiques.

(N79) En copiem un sol text (NHC VI 27,14-22), en el qual expressa la renúncia a les comoditats materials i a tot el que és caduc, així com la recerca d'un habitacle en l'altra vida en terminologia marcadament paulina (cf. resp. 1Co 4,11; 2Co 4,18-5,2):

«Vivim amb gana (i) amb set, cercant l'habitable cap al qual camina la nostra conducta i la nostra consciència, no adherint-nos a les coses que han estat creades, sinó apartant-nos-en.»

j) *La Paràfrasi de Sem*

Aquest estrany document⁴⁶ podria ser, segons alguns, d'origen pre-cristià. Hi veiem més aviat una polèmica dels gnòstics amb la gran Església.

(N80) Per exemple, el text següent, en què diríem que acusa aquesta última d'atribuir un valor quasi màgic al baptisme amb vista a perdonar els pecats (cf. Mc 16,16; Ac 22,16):

44. NHC VI 13,1-21,32; Robinson 271-277.

45. NHC VI 22,1-35,24; Robinson 278-283.

46. NHC VII 1,1-49,9; Robinson 308-328.

«Oh Sem, ells són enganyats per moltes menes de dimonis: creuen que a través del baptisme amb la impuresa de l'aigua, que és fosca, feble, inútil i torbadora, ell perdonarà els pecats... Perquè, només en l'Esperit no engendrat, on ha reposat la llum exalçada, l'aigua no ha estat mencionada ni pot ser mencionada» (VII 37,19-25;38,22-26)

Comparant aquesta posició amb la de Pau, recordarem que l'Apòstol diu que hem estat batejats per a unir-nos a la mort de Crist (Rm 6,3s; Ga 3,27; Col 2,12), en un sol Esperit per a formar un sol cos (1Co 12,13; cf. Ef 4,4), però tampoc no es presta a una absolutització del baptisme en la transformació del cristià (cf. 1Co 1,13-17).

k) *El Segon Tractat del Gran Set*

El Tractat⁴⁷ és relacionat amb el gnòstic Basílides (del s. II) per la seva interpretació de la crucifixió de Crist. La seva relació amb l'àrea paulina resulta indiscutible.

(N81) Vegem com compara Crist amb Adam, a la llum de 1Co 15,45-47 i pressuposant la preexistència de Crist:

«Jo sóc aquell que hi era, sense assemblar-me a aquell que hi era primer. Perquè ell era un home terrenal i jo sóc de damunt dels cels» (NHC VII 51,31-52,3).

(N82) El record de 1Co 2,8s recorre tota la col·lecció de Nag Hammadi. Aquí es relaciona clarament la manca d'intel·ligència, la ceguesa i la sordesa (v. 9) amb la condemna de Crist a mort (v. 8):

«Els van condemnar el seu home a la seva mort. Perquè la seva intel·ligència no em va veure, perquè eren sords i cecs. Però, fent aquestes coses, ells es condemnen a si mateixos» (NHC VII 55,34-56,4).

(N83) Si la definició de Déu, que recollim tot seguit, ens recorda Jn 1,18 i 1Tm 6,16, la idea de «revestir-se de l'home nou» es troba en Col 3,10; Ef 4,24, que s'inspiren en Rm 6,6; 13,12.14; Ga 3,27:

«Havent-se revestit de l'home nou, ja que han arribat a conèixer el perfecte Benèit de l'etern i incompreensible Pare i la llum infinita que sóc jo» (NHC VII 59,4-9).

(N84) La «sinceritat de l'amor», que segueix, pot ser la de Rm 12,9; 2Co 6,6; 1Tm 1,5. La «ment del Pare en un misteri inefable» resumeix, més indubtablement, el capítol segon de 1Co (cf. *μυστήριον*, en v. 7; *νοῦς*, en v. 16):

47. NHC VII 49,10-70,12; Robinson 329-338.

«En la sinceritat del nostre amor, nosaltres som innocents, purs (i) bons, ja que tenim la ment del Pare en un misteri inefable» (NHC VII 60,7-12).

(N85) El text següent ens fa passar de Col 2,16-18 a Rm 8,15 i a 2Tm 3,7. A la llum d'aquest últim text, passa a Rom 11,7-10; 2Co 3,14; Ef 4,18, tot afegint-hi una frase original: «una ment de llibertat», inspirada certament en el tema paulí de la llibertat cristiana (cf. Ga 2,4; 4,26; 5,1):

«Tenien una doctrina d'àngels per a observar lleis alimentàries i una amarga esclavitud, ja que mai no van conèixer la veritat, ni la coneixeran. Perquè ha caigut un gran engany sobre la seva ànima, que els fa impossible de trobar mai una ment de llibertat, a fi de conèixer-lo, fins que no arribin a conèixer el Fill de l'Home» (NHC VII 64,1-12).

l) *Melquisedec*

Un altre tractat difícil⁴⁸, potser escrit durant el segle II. És cas únic a Nag Hammadi (i no sols allà!) de recurs a Melquisedec, aquella figura que passa al Nou Testament només a través de la Carta als Hebreus.

(N86) Anomena diverses vegades Melquisedec com a «sant» i com a «gran sacerdot», però al servei d'una doctrina gnòstica comuna. En recollim un sol text:

«La mort [tremolarà] i s'enutjarà. I no sols ella: també els seus [companys] dominadors del món, i els principats [i] les potestats i les autoritats, els déus femenins i els déus masculins, juntament amb els arcàngels» (IX 2,5-11).

L'aparició de la mort en aquest text pot ser explicada per 1Co 15,24-26: la mort és l'última dels enemics (v. 26), entre els quals és normal de comptar-hi els «principats i les potestats» (v. 24). Per altra banda (casualment?), la mort té prou paper en la Carta als Hebreus (cf. He 2,9.14s; 5,7; 7,23; 9,15s; 11,5).

m) *El Testimoni de la Veritat*

El document⁴⁹ ha estat atribuït a Cassià (entorn de l'any 190) i a Hierakas (entorn del 300). Conté clares referències als escrits paulins, però accentuant-ne els punts polèmics.

(N87) Per començar, la polèmica respecte de la Llei:

«Ningú que està sota la Llei no serà capaç de mirar la veritat, perquè no serà capaç de servir dos senyors» (NHC IX 29,22-25).

48. NHC IX,1-27,10; Robinson 399-403.

49. NHC IX 29,6-24,30; Robinson 406-416.

Per suposat que, deixant a part els matisos, Pau diu que no estem «sota la Llei» (cf. Rm 6,14s; 1Co 9,19-21; Ga 2,19; 4,4s.21; 5,18) i que parla de la Llei com d'un domini (Rm 7,1: ὁ νόμος κυριεύει; cf. vv. 2-6; Ga 3,23), que pot fer pensar en Mt 6,24.

(N88) No hi podien mancar els principats i potestats com a éssers dolents:

«Estan (realment) en error: corren darrere els principats i potestats. Cauen en els seus paranys per causa de la ignorància que hi ha en ells» (NHC IX 32,2-8).

La relació d'aquests «principats i potestats» amb els paranys del diable pot establir-se a través d'Ef 6,11s; la frase: «per causa de la ignorància que hi ha en ells» es troba literalment en Ef 4,18.

(N89) El text següent uneix diverses tradicions:

«El Fill de l'Home es va vestir dels seus primers fruits: va baixar a l'Hades i va realitzar moltes obres admirables. Va ressuscitar-hi els morts que hi havia, i els dominadors mundials de la foscor van tenir enveja d'ell, perquè no van trobar pecat en ell» (NHC IX 32,22-33,3).

És possible que l'Hades del text sigui aquella «presó» en la qual Crist va predicar als qui havien estat incrèduls en temps de Noè, segons (la possible interpretació de) 1Pe 3,18s. Més clar és el fet que «els dominadors mundials de la foscor» representen una citació literal d'Ef 6,12, mentre que l'enveja, pel fet de no haver trobat pecat en ell, ens trasllada a Jn 8,46.

(N90) La polèmica amb la gran Església porta l'autor a discutir-li fins el valor del martiri:

«Quan són “fets perfectes” amb la mort (d'un màrtir), aquest és el pensament que tenen dintre seu: “Si ens lliurem a la mort per causa del Nom, serem salvats”» (NHC IX 34,1-6).

L'Església els podia citar, per exemple, Rm 6,8; 2Tm 2,11: «Si morim amb ell...» Però els gnòstics podien replicar que «encara que lliuri la vida... no sóc res» (1Co 13,3).

(N91) Una polèmica semblant entorn del baptisme:

«Alguns entren en la fe [rebut un] baptisme, sobre la base que [el] tenen com una esperança de salvació, que anomenen “el Segell...” Però el baptisme de veritat és una altra cosa: es troba amb la renúncia [al] món» (NHC IX 69,7-12.22-24).

Ja hem citat (N80) els textos positius de Pau sobre el baptisme. Però s'hi pot respondre que, per a Pau, «el Segell» és l'Esperit Sant (2Co 1,22; Ef 1,13;

4,30) i que l'Apòstol només accepta el baptisme com una entrada en la vida nova (cf. Rm 6,4).

(N92) Finalment, una citació literal de Pau (Ga 1,8), a la qual els gnòstics no tenen resposta:

«Els diuen: “Encara que un [àngel] vingues del cel i us prediqués més enllà del que jo us he predicat, que sigui anatema”» (NHC IX 73,18-22).

És a dir, que l'Apòstol figura com a terreny comú de discussió, mentre pot ser adaptat al seu pensament. Però, si en algun moment se n'aparta, el deixen estar tranquil·lament.

n) *La Interpretació del Coneixement*

Una obra⁵⁰ profundament gnòstica, però que pren la forma d'una homilia després de la lectura de «l'evangeli» i de «l'apòstol».

(N93) En recollim les referències més clares a textos paulins. El primer lliga diversos temes, que trobem sobretot en Efesis:

«Una vegada que el Cap va mirar des de [l'altura] els seus membres, els membres van [anar] amunt, on era el Cap. I ell, la creu, va [sofrir] ser clavat en favor dels seus membres, només perquè ells poguessin [...]» (NHC XI 13,33-38).

Serien: Crist Cap (Ef 1,22s; 4,15s; 5,23; Col 1,18; 2,10.19; cf. 1Co 11,3) i nosaltres membres seus (cf. 1Co 12,12.14.18-20.22.25-27; Ef 4,25; 5,30); la baixada i la pujada salvífica de Crist (Ef 4,8s; cf. Rm 10,6s); la mort de Crist en favor de l'Església (Ef 5,25).

(N94) Es fa necessari un pas per la Carta als Romans per a parlar de l'antiga situació de l'home:

«Ell va apartar l'antic lligam de la mort, el de la condemna. I aquest és l'edicte que es va donar: aquells qui es van reconèixer com a esclavitzats van ser condemnats en Adam. Van ser [conduïts] des de la mort, van rebre el perdó pels seus pecats, van ser redimits per [...]» (NHC XI 14,31-38).

Que l'antiga situació de l'home té a veure amb el pecat d'Adam i que pren la forma de condemna, de mort i d'esclavitud, és cosa que es dedueix de Rm 5,12-21; 6,17-22; 8,1. Curiosament, només Col 2,14; Ef 2,15 parlen de l'edicte condemnatori.

50. NHC XI 1,1-21,35; Robinson 427-434.

(N95) Bona part de l'homilia està dedicada a reprimir les gelosies que sorgeixen per causa dels diversos carismes, fent un ús prou correcte (i no gaire «gnòstic»!) de 1Co 12:

«Hi ha algú que fa progressos en la Paraula? No t'alteris per això; no diguis: "Per què ell parla i jo no?" Perquè allò que ell diu és (també) teu: i el que fa discernir la paraula i el que parla és el mateix poder» (NHC XI 16,31-38).

«No siguis gelós per allò que ha estat fet com a ull o com a mà o com a peu: més aviat sigues agraït perquè no et trobes fora del cos. Al contrari: tu tens el mateix Cap per obra del qual l'ull existeix, així com la mà i el peu i la resta dels membres» (NHC XI 18,30-38).

La pregunta («Per què ell parla i jo no?») ve a ser la mateixa que es fan la mà i el peu, l'ull i l'orella en el text de Pau (vv. 15s). La resposta no és sols que tots són membres del mateix cos (cf. vv. 17-27), sinó també que es necessita tant de carisma per a discernir la paraula com per a pronunciar-la (cf. vv. 10s: «a l'altre se li dóna discerniment d'esperits...»).

No es podrà negar que «l'Apòstol» està fent un gran paper fins i tot en el si d'una comunitat gnòstica.

o) *Una Exposició Valentiniana*

Un tractat clarificador⁵¹, atribuït, si més no, a l'escola d'Heracleó, deixeble de Valentí, de la segona meitat del segle II.

(N96) Comencem amb un text que passa per diverses tradicions:

«Ell és la confirmació i l'essència de l'Univers, el [vel] silenciós, el [veritable] gran Sacerdot, [aquell qui té] el poder d'entrar en el Sant dels Sants, revelant la glòria dels Eons i portant-ne l'abundància com a fragància» (NHC XI 25,31-38).

Diríem que, partint de Colossencs (Col 1,17: «Tot té consistència en ell»), arriba a Hebreus, que té la mateixa cristologia (cf. He 1,3) i allà en recull la idea del vel, del gran Sacerdot i de l'entrada en el Sant dels Sants (cf. He 6,19s; 9,3). Sota la idea, implícita, que hi ha pujat per donar dons als homes (cf. Ef 4,8), parla de la revelació i de la fragància que se'n deriva (cf. 2Co 2,14: «la fragància del seu coneixement»).

(N97) Afegim-hi un comentari a Col 2,9:

«El seu propi Fill (de la Saviesa), l'únic a qui pertany la plenitud de la divinitat. Va voler –dintre d'ell mateix, corporalment– deixar els poders i va baixar» (NHC XI 33,30-34).

51. NHC XI 22,1-39,39; Robinson 435-442.

(N98) Segons Col 1,19s, de la inhabitació de la Plenitud se'n deriva la reconciliació de l'Univers, però per a passar d'aquí al joc de matrimonis que pressuposa el text següent s'ha de ser plenament valentinià:

«Cada vegada que la Saviesa [rep] el seu consort i Jesús rep el Crist i les [llavors] i els àngels, aleshores [la] Plenitud rebrà Saviesa joiosament i l'Univers passarà a viure en unitat i reconciliació» (NHC XI 39,28-35).

3. Paral·lelismes genèrics

Els textos que segueixen s'assemblen moltíssim als que hem citat fins ara. L'única diferència és que fins ara, en cadascun dels escrits hi trobàvem o bé la referència explícita a l'Apòstol (secció A) o bé algun paral·lelisme indubtable amb textos paulins (en el sentit que porten el nom de Pau). La interdependència entre els escrits que segueixen i els anteriors afegeix alguna probabilitat als paral·lelismes que assenyalarem, però no tenim inconvenient a atribuir-los-en un grau menor.

Els tornem a recollir segons l'ordre de la col·lecció.

a) *L'Evangelí dels Egipcis*

Tot i portar el mateix nom, el de Nag Hammadi⁵² no té res a veure amb un *Evangelí dels Egipcis* copte, conegut anteriorment, ni amb cap *Evangelí* pròpiament dit. Tractant-se d'un escrit esotèric que representa un gnosticisme mitològic, no ens cal cercar-hi grans correspondències amb el Nou Testament. Recollim tanmateix dues llambregades mínimes, que ens orienten vers la Carta als Colossencs.

(N99) NHC III 49,10-12 reproduïx prou bé Jn 1,3, però hi afegeix «en ordre al qual», que és propi de Col 1,16:

«(Adamas), aquell pel qual i en ordre al qual tot va sorgir i sense el qual res no va sorgir.»

(N100) Un altre text (NHC III 64,3-4) reproduïx un pensament prou original de Col 2,14s:

«A través d'ell (Jesús) va clavar els poders dels tretze eons.»

52. NHC III 40,12-44,28; 49,1-69,20; IV 55,20-60,30; Robinson 195-205 (III,2 i IV,2). Cf. A. BOEHLIG, *Das Aegypterevangelium von Nag Hammadi*, Wiesbaden 1974.

b) *Eugnostos el Benaurat i la Saviesa de Jesucrist*

Dos escrits paral·lels⁵³, com dues versions del mateix tractat, que s'han conservat de forma prou completa. Són atribuïts als dos primers segles. Els possibles paral·lelismes amb textos paulins són confusos i, sobretot, poc originals.

(N101) Com en altres escrits de la col·lecció, els dos documents parlen del desconeixement de Déu per part dels principats, en la línia de 1Co 2,8 (que tanmateix parla de Crist):

«Aquell-qui-és és inefable. Cap sobirania no l'ha conegut, ni cap autoritat, ni cap subjecció, ni cap altra creatura des de la fundació del món, excepte ell mateix» (NHC III 71,14-18 = 94,5-10).

(N102) En la mateixa línia, més pròxim a 1Co 2,9, tenim NHC III 76,4-11 = 100,9-15:

«Tots troben repòs en ell, fruïnt per sempre amb joia inefable de la glòria immutable i la jubilació que no ha estat mai sentit ni conegut entre els eons.»

c) *El Diàleg del Salvador*

El Diàleg⁵⁴ ens fa sentir la presència viva de la tradició evangèlica: ha estat comparat a la Font Q o a l'Evangeli de Tomàs. Conté possibles al·lusions a Pau, que tanmateix no es poden considerar exclusives.

(N103) Per exemple, NHC III 129,10s pot relacionar-se tant amb Rm 8,38s com amb Fl 2,10:

«Vosaltres vencereu els poders que hi ha [a dalt] i els poders que hi ha a baix.»

(N104) La referència més específica, tampoc no segura, seria la de NHC III 135,7-16, que ens recorda Rm 10,6-8 i Ef 4,8-10:

«Judes va dir a Mateu: "Germà, qui pot pujar a aquesta altura o baixar a l'abisme? Perquè allà hi ha un gran foc i un gran terror." En aquell moment, va sortir d'allà una paraula. Mentre ell estava dret, va veure com anava [avall]. I li va dir: "Com és que has vingut avall?"»

(N105) Que Crist i els seus quedin per damunt dels principats i potestats és doctrina paulina normal (cf. Rm 8,37-39; 1Co 3,22s; Col 2,10.15; Ef 1,21;

53. Resp. NHC III 70,1-90,12 i NHC III 90,1-119,18; en dues columnes a Robinson 206-228.

54. NHC III 120,1-147,23; Robinson 229-238.

3,10; 6,12); que als mateixos poders enemics se'ls pugui donar el títol de «celestials», és cosa que trobem en Ef 3,10; 6,12, així com en el nostre escrit:

«Judes va dir: “Mira, els principats viuen al cel; segurament, doncs, ells ens dominaran.” El Senyor va dir: “Sereu vosaltres qui els dominareu”» (NHC III 138,12-15).

(N106) No hi podia mancar la més repetida de les referències: 1Co 2,9, que trobem, per enèsima vegada, en NHC III 140,1-4.

«El Senyor va dir: [Tu m'has] preguntat per una paraula [sobre allò] que cap ull no ha vist ni jo no he sentit, excepte de tu.»

(N107) Un altre tema que ha sortit més vegades és el de «vestir-se i despullar-se» (que ens recorda 2Co 5,2-4). El trobem en NHC III 143,18-144,1:

«Ja que sou fills de la llum, no és amb aquesta roba temporal que us vestireu. Més aviat us dic que sereu beneïts quan us despullareu, perquè hi ha una gran cosa [...] fora.»

El que no hi ha, certament, és cap intent de donar suport a les pròpies doctrines amb l'autoritat de Pau. En el nostre cas, es pot sospitar fins i tot que no hi ha coneixement de Pau, sinó tan sols d'uns temes que algú altre pot haver extret de l'Apòstol.

d) *El Primer Apocalipsi de Jaume*

Un altre document⁵⁵ clarament referit a Jaume, el «germà del Senyor» (cf. Ga 1,18), igual que l'*Apòcrif* ja estudiat, però sense cap mena de lligam «dinàstic» amb la comunitat de Jerusalem.

(N108) Entén el parentiu de Jaume amb Jesús en sentit espiritual:

«No sense raó t'he anomenat germà meu, encara que materialment no ets el meu germà» (NHC V 24,14-16).

(N109) Segons NHC V 25,1-25, aquest parentiu s'estendrà a molts d'altres, fent-los participar en la realitat de Crist com a imatge de Déu (cf. 2Co 3,18; 4,4; Col 1,15):

«Jo sóc la imatge d'Aquell-qui-és, però jo he tret fora la seva imatge, perquè els fills d'Aquell-qui-és puguin saber quines coses els són pròpies i quines els són estranyes.»

(N110) El tema dels «principats», que hem relacionat amb 1Co 2,8; Col 2,15; Ef 2,2; 6,12, apareix repetidament aquí, com en altres textos de la col·lecció. En recollim un de característic:

55. NHC V 24,10-44,10; Robinson 242-248.

«Aquests poders no estan armats directament contra tu, sinó que estan armats contra un altre: és contra mi que estan armats» (NHC V 27,18-22).

e) *El Segon Apocalipsi de Jaume*

Un altre Apocalipsi⁵⁶, relacionat amb les Memòries d'Hegesip i amb altres tradicions judeo-cristianes, tot i que, com veurem, el seu gnosticisme el porta a renunciar al judaisme com a tal.

(N111) Com en l'Apocalipsi anterior, és prou clar el sentit espiritual que dóna al parentiu de Jaume amb Jesús:

«No t'estranyis, fill, que t'hagi dit "Germà", perquè vas ser nodrit amb la mateixa llet» (NHC V 50,15-19).

(N112) També és clara l'acceptació dels gentils en l'Església, com ho era en els escrits no paulins del Nou Testament. L'expressa, tanmateix, amb termes de Joan (cf. Jn 10,16; 11,51s) més que no pas de Pau:

«Desitjo revelar-me a través de tu i de [l'Esperit de poder], a fi de poder-me revelar a aquells qui són teus. I, a través de tu, obrir la porta a aquells qui vulguin entrar, i procurin caminar pel camí que és davant la porta. Ells et seguiran, entraran [i tu] els acompanyaràs a dintre, i donaràs el premi a tots els qui en siguin dignes» (NHC V 55,3-14).

(N113) No hi manca el tema, tantes vegades repetit, de la revelació a despit dels «principats» (1Co 2,8s). El mal és que entre aquests últims sembla incloure-hi el Déu de l'Antic Testament:

«Et revelaré aquelles (coses) que (ni) [els] cels ni els seus principats no han conegut. Mira: et revelaré aquelles (coses) que no va conèixer aquell qui [es gloriava... "No n'hi ha] cap fora de mi"» (NHC V 56,17-57,1).

Estem lluny dels adversaris de Pau a la Galàcia, que *obligaven* els gentils a circumcidar-se: trobem més aviat un cristianisme gentil, portat a l'extrem d'excloure l'Antic Testament. Però la reivindicació dels apòstols de Jerusalem i la renúncia al llenguatge paulí pot implicar reticència respecte de l'Apòstol que, ben entès, posa molts frens al gnosticisme. Això no ha impedit que, sense anomenar-lo, aprofitessin alguns temes del pensament paulí.

(N114) Per exemple, el tema de «vestir-se i despullar-se», que no trobem pas per primera vegada (cf. 1Co 15,53s; 2Co 5,1-4, a més de a Ef 2,15):

56. NHC V 44,11-63,32; Robinson 249-255.

«Perquè així com vas ser el primer a vestir-te, seràs el primer a despullar-te, i et tornaràs com eres abans de despullar-te» (NHC V 56,7-13).

f) *L'Apocalipsi d'Adam*

En la col·lecció, segueix aquest tractat⁵⁷, probablement dels més antics (s'arriba a parlar del s. I). És molt esotèric, com el seu mateix títol ens podria fer esperar, però no està mancat de «clapes» de cristianisme.

(N115) Segons la idea de Pau, però més aviat en el llenguatge de Mateu (cf. Mt 21,43), entenem que parla de la conversió dels gentils:

«Perquè la descendència de Noè a través dels seus fills ha complert tota la vostra voluntat, i així han fet totes les potestats en els eons en els quals el vostre poder regna, mentre que tant aquests homes com els qui habiten en la seva glòria no han complert la vostra voluntat» (NHC V 74,17-24).

(N116) Podem preguntar-nos fins i tot si l'Apocalipsi no conté una al·lusió personal a l'Apòstol:

«Abrassax i Sablo i Gamaliel descendiran i trauran aquells homes del foc i els portaran per damunt dels eons i dels prínceps dels poders» (NHC III 75,22-27).

Es tractaria de Pau i del seu mestre Gamaliel (cf. Ac 22,3), que acompanyen Crist (Abrassax!) en el seu descens (aquí clarament *ad inferos*) i en la seva ascensió per damunt dels principats i les potestats (cf. Ef 1,21; 4,8-10). Però hem preferit no donar-la com a segura.

(N117) En un altre lloc (NHC V 77,1-18), l'escena s'acosta fortament, com tantes vegades, a la de 1Co 2,6-10 (cf. 2Co 4,4, quant al terme «déu»), tot i que, en el centre del relat (vv. 10-12), sembla col·locar-hi la destrucció del Temple i la construcció d'esglésies cristianes:

«Realitzarà signes i prodigis per burlar-se de les potestats i del seu governant. Aleshores el déu dels poders s'irritarà dient: "Quin és el poder d'aquest home, que és més alt que nosaltres?" Aleshores aixecarà una gran ira contra aquell home. I la glòria s'apartarà i habitarà en cases santes que s'ha escollit per a ell mateix. I les potestats no el veuran amb els seus ulls i tampoc no veuran l'il·luminador. Aleshores castigaran la carn d'aquell home sobre el qual vingué l'Esperit Sant.»

No cal dir que, si haguéssim de pressuposar la coherència (no tot ens hi obliga!), entendríem que vv. 10-12 (sobre la destrucció del Temple i la construcció d'esglésies cristianes) deuen ser una interpolació posterior: perquè es

57. NHC V 64,1-85,32; Robinson 256-264.

col·loquen abans de la mort de Crist i perquè el cristianisme va trigar «bastant de temps a pensar en cases santes».

(N118) En el text no hi descobrim altres paral·lelismes amb Pau, però sí amb els Evangelis. Per exemple, en 78,19-25 no és difícil descobrir-hi el naixement virginal, la fugida a Egipte, els quaranta dies en el desert i la teofania en el baptisme de Jesús (cf. Mt 1,18-20; 2,20s; 4,1.11; 3,16s):

«Vingué del si d'una verge. Va ser tret fora de la seva ciutat, ell i la seva mare: va ser portat en un lloc desert i va ser nodrit allà. Va tornar i va rebre glòria i poder.»

El lector podrà descobrir correspondències fins i tot verbals entre el nostre text i els textos citats de Mateu. L'única diferència és que Mateu col·loca la teofania en el baptisme de Jesús abans dels quaranta dies en el desert. Pot ser una falla de memòria, però també una certa recerca del clímax.

Hi cabria certament la possibilitat que la «burla» dels eons, que trobem aquí i en 1Co 2,7s, fos fruit d'una especulació anterior a Pau. En qualsevol cas, tanmateix, hi veuríem una especulació cristiana (precisament perquè no parla simplement de «l'ànima», sinó d'un que és més i que ha estat molt més humiliat).

g) *El Concepte del nostre Gran Poder*

Escrit molt posterior⁵⁸, atribuït a la segona part del segle IV. Queda com a constància de la persistència del tema dels principats.

(N119) En citem un sol text, semblant com tants altres amb 1Co 2,8s:

«Els principats van investigar el que havia de passar. No saben que això és el signe de la seva dissolució i (que) és el canvi de l'Eó» (la nova Era: NHC VI 42,11-15).

h) *El discurs sobre el Vuitè i el Novè*

La col·lecció ens fa passar a un document⁵⁹ atribuït al segle II. Els continguts són prou llunyans de Pau.

(N120) Coincidiria en la idea que només Déu ens pot fer capaços de comprendre certs escrits (cf. 2Co 3,14s):

«Aquell qui no hagi estat engendrat al principi per Déu, ho serà pels discursos indicatius generals. No serà capaç de llegir les coses escrites en aquest llibre» (NHC VI 62,33-63,5).

58. NHC VI 36,1-48,15; Robinson 284-289.

59. NHC VI 52,1-63,32; Robinson 292-297.

i) *L'Apocalipsi de Pere*

Un altre apocalipsi⁶⁰ escrit en el segle III. Cita l'Evangeli de Mateu en defensa d'uns gnòstics atacats per la gran Església. Els contactes paulins més pròxims poden ser amb la Carta als Efesis:

(N121) Per exemple, NHC VII 71,12-18 ens recorda Ef 3,5 i 4,10:

«No el van trobar ni va ser mencionat entre la generació dels profetes. Ara ha aparegut entre ells en aquell qui va aparèixer, que és el Fill de l'Home, que és exalçat per damunt dels cels.»

La cosa curiosa és que passa dels «fills dels homes» (figura no coneguda en l'Església posterior) al Fill de l'Home, conegut pels Evangelis.

(N122) Ens bastaria d'entendre els passius d'Ef 4,18 com a passius divins per a comprendre el text que segueix:

«Les seves ments seran tancades, perquè l'Invisible s'ha posat contra ells» (NHC VII 81,1-3).

j) *Les Tres Esteles de Set*

L'obra⁶¹ s'ha de situar abans del *Contra els Gnòstics* de Plotí (dels anys 265-266); per tant, en ple segle III.

(N123) Citem, sense especial insistència, el paral·lelisme del text que segueix amb 1Co 1,18.21:

«La salvació ha vingut a nosaltres: de tu ve la salvació. Tu ets saviesa, tu ets coneixement, tu ets fidelitat. De part teva ve la vida, de tu ve la vida» (NHC VII 123,15-19).

k) *Zostrianos*

El document⁶² és citat com a exemple de gnosticisme no cristià.

(N124) Hem de confessar que, si més no el text següent, ens resulta més explicable si li atribuïm una inspiració cristiana (com tantes vegades, 1Co 2,8s):

«Jo vaig baixar al món perceptible i vaig edificar el meu temple. Com que era ignorant, jo el vaig confirmar i vaig anar pertot predicant la veritat a tots ells. Ni els éssers angè-

60. NHC 70,13-84,14; Robinson 339-345.

61. NHC VII 118,10-127-32; Robinson 362-365.

62. NHC VIII 1,1-132,9; Robinson 368-393.

lics del món ni els governants no em van veure. Jo vaig destruir una multitud de [desgràcies] que em van portar prop de la mort» (NHC VIII 130,5-13).

A part el fet de la coincidència amb molts altres textos gnòstico-cristians en el sentit de 1Co 2,8, ens inclina vers el cristianisme la creació d'un temple (una gran església), la predicació a tot home, l'aproximació entre els àngels i els principats (cf. Rm 8,38), el ministeri «benèfic» que el porta a la mort...

l) *La Carta de Pere a Felip*

L'escrit⁶³ és col·locat entre els segles II i III. El veuríem més pròxim als Evangelis i als Fets dels Apòstols, però no llunyà d'un paulinisme «de primer grau».

(N125) Per exemple, sense negar altres paral·lelismes, podem veure Ef 6,12 i 1Te 3,3s en el text que segueix:

«“Per què els poders lluiten contra nosaltres?” Aleshores els va arribar una veu des de la llum, que deia: “Vosaltres mateixos sou testimonis que jo us vaig dir totes aquestes coses”» (NHC VIII 135,2-7).

(N126) El que queda més clar és la predicació per tot el món en el si de l'Església («ajunteu-vos») i «cenyits» (cf. Ef 6,14) amb la força que ve de Déu (cf. 1Te 1,5; 5,8):

«Vosaltres heu de lluitar de la manera següent: ajunteu-vos i prediqueu en el món la salvació amb una promesa. I cenyiu-vos amb el poder del meu Pare» (NHC VIII 137,20-27).

m) *El pensament de Norea*

Un altre document⁶⁴, probablement del segle II. No hi trobem, certament, pensament específicament paulí. Però permeti-se'ns d'observar que no considerem demostrat que s'hagi donat a un segon «Adam» categoria de «pare de l'Univers» abans que Pau establís la cèlebre comparació entre Adam i Crist (cf. especialment 1Co 15,45-49).

(N127) En aquest sentit, recollim:

«Ella [contemplarà] la Plenitud i no tindrà deficiència, perquè té els quatre sants protectors que intercedeixen per ella prop del Pare de l'Univers, Adamàs, que és dintre de tots els Adams que posseeixen el pensament de Norea» (NHC IX 28,24-29,2).

63. NHC VIII 132,10-140-27; Robinson 394-398.

64. NHC IX 27,11-29,5; Robinson 404-405.

n) *Marsanes*

Un estrany document⁶⁵, probablement de començaments del segle III.

(N128) Observem només com fa sortir els «poders», identificats amb els «àngels» (cf. Rm 8,38):

«Però els poders, que són els àngels, tenen formes de feres i d'animals» (NHC X 25,1-4).

o) *Al-logenes*

Un altre document estrany (com indica el mateix títol)⁶⁶. És considerat del segle III.

(N129) Observem tanmateix, sense insistir, la semblança del text següent amb 2Co 12,2-4:

«Quan vaig ser pres per la Llum eterna fora del vestit que portava i vaig ser endut en un lloc sant, la semblança del qual no pot ser revelada en el món, aleshores, gràcies a una gran benedicció, vaig veure tot allò de què havia sentit parlar» (NHC XI 58,26-37).

p) *La Protènnoia triforme*

El títol significa «coneixement primitiu»⁶⁷. D'entorn l'any 200.

(N130) Si més no llegits l'un al costat de l'altre, trobem els dos textos que segueixen més pròxims a Col 1,15-17 que no pas a cap altre text:

«[Jo] sóc la [Protènnoia, el] Pensament que [habita] en [la Llum. Jo] sóc el moviment que habita en [l'Univers, aquella en qui] l'Univers té consistència, [el Primo]gènit entre tots aquells qui [han arribat a ser, aquella que existeix] abans que l'Univers» (NHC XIII 35,1-6).

«Jo soc la Imatge de l'Esperit Invisible i és per mitjà de mi que l'Univers ha pres forma» (NHC XIII 38,11-12).

(N131) Per a les idees de «despullar» i «vestir», referides al canvi de vida, que apareixen en el text següent, podem citar Col 3,8-12, tot i que no mancaran models més antics (sense excloure 1Te 5,5.8; Rm 13,12-14, on no hi manca el concepte de «llum»):

65. NHC X 1,1-68,18; Robinson 417-426.

66. NHC XI 45,1-69,20; Robinson 443-452.

67. NHC XIII 35,1-50,24; Robinson 461-470.

«Jo el vaig despullar (del pensament inferior) i el vaig vestir d'una Llum resplendent, és a dir, del coneixement de la Idea de la Paternitat» (XIII 48,12-14).

q) *L'Evangelí de Maria*

«Evangelí» en sentit de «revelació» i «Maria» com a Maria Magdalena⁶⁸. Se n'ha trobat un fragment grec d'inicis del segle III.

(N132) El sentit «independent» de l'escrit i una certa convergència amb Pau es poden il·lustrar amb el text següent:

«Avergonyim-nos i revestim-nos de l'home perfecte: separem-nos tal com ell ens va manar i prediquem l'evangelí, no establint cap altra norma fora d'allò que va dir el Salvador» (BG 8502 18,15-22).

Els «perfectes» apareixien en 1Co 2,6; 14,20; «l'home perfecte», en Ef 4,13. La resta pot provenir del final de Mateu, però té unes certes ressonàncies en una Església que inevitablement es va desenvolupant.

Afegim, finalment que la col·lecció de Nag Hammadi conté altres vuit títols, dels quals no hem extret cap paral·lelisme amb Pau. Són els següents:

- 4a) *Sobre l'Origen del Món*⁶⁹
- 4b) *El Llibre de Tomàs el Discutit*⁷⁰
- 4c) *Plató, La República 588B-589B*⁷¹
- 4d) *La Pregària d'Acció de gràcies*⁷²
- 4e) *Asclèpios 21-29*⁷³
- 4f) *Hipsifron*⁷⁴
- 4g) *Les Sentències de Sext*⁷⁵
- 4h) *Fragments*⁷⁶
- 4i) *L'Acte de Pere*⁷⁷

68. BG 8502 7,1-19,5; Robinson 471-474. Traducció de J. Montserrat, dins PUIG TÀRRECH, *Apòcrifs* 151-157.

69. NHC II 97,24-127,17; Robinson 161-179. Tanmateix, l'obra citada de C.A. EVANS, *Nag Hammadi*, hi troba 5 paral·lelismes.

70. NHC II 138,1-145,23; Robinson 188-194. Evans hi troba 24 paral·lelismes.

71. NHC VI 48,16-51,23; Robinson 290-291.

72. NHC VI 63,33-65,14; Robinson 298-299.

73. NHC VI 65,15-78,43; Robinson 300-307; Evans hi troba 7 paral·lelismes.

74. NHC XI 69,21-72,33; Robinson 452.

75. NHC XII 15,1-34,28; Robinson 454-459.

76. NHC XII 1A,6-29; 1B,6-29; 2A,24-29; 2B,24-29; Robinson 460.

77. BG 128,1-141,7; Robinson 475-477.

Les raons d'aquesta possible manca de referències a l'Apòstol (deixant a part 4c, que copia un Diàleg de Plató), poden ser *a*) la mateixa brevetat del document (4d, 4f, 4h); *b*) el nivell ascètico-popular, que no necessita recórrer a l'especulació paulina (4g, 4i); *c*) el gnosticisme pur (4a, 4b, 4e), que no té res a veure amb Pau i, en certs moments, no necessita ni tan sols dissimular.

4. Conclusions

Atès que aquests textos es conserven pràcticament sencers, creiem poder afirmar que l'influx de Pau en ells pot haver estat real, però difícilment els constituiria en hereus directes (i menys exclusius!) de l'Apòstol: o es tracta de textos senzills citats senzillament, o de textos rebuscats d'un paral·lelisme amb Pau que no salta a la vista⁷⁸. Ni els uns ni els altres no els haurien servit per a apropiari-se l'Apòstol enfront d'altres grups cristians.

En el si mateix de la col·lecció (no oblidem que en una «biblioteca» hi ha de tot), hi observem diversos graus d'«heterodòxia» i no podem pas dir que les possibles referències a Pau siguin més freqüents en els escrits més «herètics», sinó més aviat al contrari⁷⁹. Fins i tot, com hem observat, dintre d'un mateix escrit la referència a Pau actua com a element moderador més que no pas com a engrescador de noves imaginacions.

En qualsevol cas, la col·lecció no ens fa pensar en dues comunitats tancades en guetos, sinó en comunitats interdependents, que maldaven per convèncer els propis veïns de la justesa de les pròpies posicions. No ens atrevim a dir que Pau fornís l'*argumentum ex Scriptura* que fornirà en èpoques posteriors, però sí que representava una mena de fons comú en el qual s'alimentaven les diverses tendències. Afegim encara que amb prou feines som capaços de concebre una presència de l'Apòstol com la que mostra la majoria dels textos recollits (N1-N98) sense imaginar que ja existia una lectura pública de les cartes paulines.

Els paral·lelismes descoberts ens porten a plantejar-nos encara dues qüestions: la primera, si quan diem «Pau» o «escrits paulins» ens referim per igual a les tretze cartes que porten el nom de l'apòstol; la segona, si cada paral·lelisme s'ha d'interpretar com un influx directe de Pau sobre l'escrit esmentat o bé es

78. Com a reflex d'una primera impressió, val el que diu E. DASSMANN, *Der Stachel im Fleisch. Paulus in der frühchristlichen Literatur bis Irenaeus*, Münster 1979, p. 221: «Auffallenderweise vermitteln die kirchlichen Schriftsteller stärker den Eindruck eines umfassenden gnostischen Paulinismus –wahrscheinlich weil die markionitische Bedrohung miteinfließt– als etwa die Schriften aus Nag-Hammadi»; cf. pp. 192-222: *Gnostisches Interesse an Paulus*.

79. «Die Paulusbriefe hatten in diesem Prozess einen entscheidenden Nachteil: sie ließen im Grunde keinerlei Esoterik zu, denn sie waren ja jedermann erkennbar und bekannt (lediglich an Texten wie 1Kor 2,9; 2Kor 12,2-4 konnten Geheimtraditionen ansetzen)»: A. LENDEMANN, *Paulus im ältesten Christentum*, Tübingen 1979, p. 342; cf. pp. 313-343: *Pauluszitate aus den Texten von Nag Hammadi*.

pot pensar en la dependència de tots dos d'una tradició anterior, o bé encara, si podem entendre que algun dels escrits que porten el nom de Pau és el que ha estat influït per algun dels escrits que posseïm o per algun parent pròxim seu.

Quedi clar que aquesta és una qüestió totalment oberta, fins i tot des del punt de vista de la fe. Un escrit canònic pot haver estat influït per altres escrits que no n'eren, fins i tot per escrits que, en la seva totalitat, no serien pas «canonitzables».

Limitant-nos a les referències a Pau que hem consignat en les pàgines anteriors (podien ser menys, però també podien ser més)⁸⁰, n'hem comptades 43 a la Carta als Romans; 73, a Primera Corintis; 29, a Segona Corintis; 21, a Gàlates; 44, a Efesis; 11, a Filipencs; 24, a Colossencs; 5, a Primera Tessalonicencs; 10, a Primera Timoteu; 3, a Segona Timoteu.

Aquest recompte ens inclina a incloure Efesis, Colossencs i les Cartes a Timoteu en la llista de cartes paulines utilitzada a Nag Hammadi. Però la inclusió d'Efesis resulta encara més evident: de les poquíssimes citacions explícites que es fan en tota la col·lecció, podem dir que la majoria es refereixen concretament a Efesis. Així el *Tractat sobre la resurrecció, o ad Rheginum* (N3), la frase: «tal com diu l'Apòstol», passa de Rm 8,17 a Ef 2,5s. De manera semblant, en les primeres línies de *L'Essència dels Principats (arconts)* (N6), se cita com d'«el gran apòstol» Ef 6,12. En l'*Exegesi de l'ànima* (N7), després d'una citació de «Pau, escrivint als Corintis», s'hi afegeix Ef 6,12, enmarcant la citació amb la frase: «tal com ell diu». També costa poc de veure una referència intencionada a Ef 4,8 («...per endur-me captiva la captivitat») en *L'Apocalipsi de Pau* (N13). Afegim-hi encara que *Els ensenyaments de Silvà* ens han donat peu a fer set referències a Efesis: a Ef 4,8s, en N18; a 2,5, en N20; a 5,18, en N21; a 2,19, en N22; a 2,2 i 6,12, en N30; a 4,29, en N31. Ja hem dit que, en total, les referències són 44. Però set en un mateix escrit fan més intencionada l'al·lusió i si aquest escrit cita el nom de Pau i és atribuït a un col·laborador literari de l'Apòstol, encara més.

Aquestes observacions ens faciliten bastant la resposta a un aspecte de la segona qüestió: la de si algun dels escrits que porten el nom de Pau ha estat influït per algun dels escrits que posseïm o per algun parent pròxim seu. No podem donar la qüestió per definitivament resolta, però queda clar que l'únic fet documentat és l'influx de Pau (incloent, com a mínim, Efesis) en els escrits de Nag Hammadi. La hipòtesi contrària s'hauria de sostenir en arguments molt forts, que no veiem enlloc.

El que sí que es pot plantejar és la possible dependència de totes dues col·leccions (Pau i Nag Hammadi) de tradicions anteriors. Tant més quan molts

80. L'obra citada d'EVANS, *Nag Hammadi*, recull 202 paral·lelismes amb la Carta als Romans; 268, amb Primera Corintis; 77, amb Segona Corintis; 72, amb Gàlates; 232, amb Efesis; 58, amb Filipencs; 204, amb Colossencs; 26, amb Primera Tessalonicencs; 11 amb Segona Tessalonicencs; 67, amb Primera Timoteu; 32, amb Segona Timoteu; 24, amb Titus.

dels textos més repetits a Nag Hammadi apareixen en Pau amb un cert sabor de «pre-paulinitat».

Cau pel seu propi pes la idea que les tradicions evangèliques (sinòptiques i joàniques) *també* han influït en els nostres escrits. En aquest sentit, és digna de menció la teoria que algun dels nostres escrits (sobretot, l'*Evangelí de Tomàs* i el *Diàleg del Salvador*) podria ser anterior a la redacció última dels Evangelis canònics. La teoria fallaria, respecte d'aquests i també d'altres escrits, si s'arribés a demostrar que utilitzen l'Evangelí de Joan (per exemple, només Jn 11,16; 20,24 i 21,2 diuen que Tomàs es deia Δίδυμος, «el Bessó»). Millor dit: una forta ante-datació d'aquests escrits ens obligaria a una forta ante-datació del Quart Evangelí.

Com en el cas d'altres escrits no paulins del Nou Testament, podem dir que a Nag Hammadi es manté sempre el que en dèiem «paulinisme de primer grau»⁸¹: l'acceptació dels gentils a l'Església, com a membres plens, sense necessitat de la circumcisió ni d'altres pràctiques jueves. En aquest sentit resulten «emblemàtics» un *logion* de l'*Evangelí de Tomàs* (N60), així com els escrits que porten el nom de Jaume (cf. esp. N109 i N112): no trobem en tot Nag Hammadi res que contradigui aquesta posició.

Ens queda encara el problema de si cadascun dels paral·lelismes que hem indicat s'ha d'interpretar com un influx *directe* de Pau sobre l'escrit corresponent. La resposta positiva guanya punts quan els paral·lelismes dintre un mateix escrit són molts (com en els *Ensenyaments de Silvà*) i quan toquen expressions molt personals de l'Apòstol. L'altre extrem és quan els paral·lelismes són pocs i toquen expressions que el mateix Apòstol pot haver manllevat d'altres tradicions. La qüestió ens resulta especialment plantejable en tota la secció «C» (*paral·lelismes genèrics*) de la nostra divisió dels escrits (N99-N129).

Però més encara en aquells paral·lelismes amb textos d'un cert sabor paulí, citats molt freqüentment a Nag Hammadi. Aquí el cas extrem és el segon capítol de Primera a Corintis, que hem vist reflectit 19 vegades en la nostra col·lecció: dues en la secció A (N2 i N4), vuit en la secció B (N33, N35, N39, N41, N44, N49, N58 i N82) i nou en la secció C (N101, N102, N106, N110, N113, N117, N119, N124 i N132). Sobretot el tema dels «principats» («arconts») que es van equivocar especialment amb aquella saviesa que «cap ull no ha vist i cap orella no ha sentit». El tema pot haver arribat als nostres escrits a través de Pau i, després que s'ha posat de moda, arribar a d'altres que no tenen altre contacte amb l'Apòstol: es tractaria aleshores d'un influx indirecte.

Però no es pot negar que el tema té un indubtable sabor pre-paulí i que pot haver arribat a certs grups gnòstics per altres conductes. De fet, aquesta mena de «poders» són coneguts en la literatura intertestamentària i en els papirs màgics grecs. La «demonització» d'aquests poders pot ser fruit de la polèmica

81. Cf. SÁNCHEZ BOSCH, *L'impacte* I 60.

judeo-hel·lenística del Déu únic amb els ídols (cf. 1Co 10,20) i haver-se aplicat després, encara en fase pre-paulina, a la idea que aquells poders van ser actius en la mort de Crist (cf. Lc 22,3.31.53; Jn 13,2; 14,30). La ceguesa del Sanedrí i de les autoritats romanes (cf. 4,26s) respecte de la innocència i dels valors peculiars de Jesús és traspassada als «poders» que els dirigeixen, els quals, també per ignorància, van crucificar el Senyor de la glòria. En contrast, aquella saviesa que «cap ull no ha vist i cap orella no ha sentit» va ser donada generosament a aquells qui abans no en sabien res. Tot això lligaria amb el tema de la incredulitat jueva i de l'entrada dels gentils en l'Església, tantes vegades expressat per Pau (cf. Rm 9,30s; 11,12.15.19.30s) o posat en boca seva (Ac 13,46s; 18,6; 28,26-28). Aquest traspàs als gentils té una expressió extrema (precisament!) en el *Segon Apocalipsi de Jaume* (N113), on, entre els «poders» que no van reconèixer Crist, hi entra el mateix Déu de l'Antic Testament («aquell que [es gloriava... No n'hi ha] cap fora de mi»).

Tindríem, doncs, un tema que no té res de pagà (perquè s'orienta vers l'Absolut) i que tampoc no sembla agafat en la seva fase jueva (on no figura tant la paradoxa), sinó en la seva fase cristiana. El tema té una coincidència de fons amb Pau (l'anunci als gentils), però pot haver arribat a alguns dels escrits sense passar per l'Apòstol. Tanmateix, la majoria dels autors que l'incorporen tenen altres coincidències amb Pau: ens fan pensar més aviat en una dependència directa.

Una qüestió semblant es podria proposar quant a l'himne de Fl 2,6-11. A part la possible al·lusió en el *Diàleg del Salvador* (N103), la qüestió és plantejable respecte de l'*Apòcrif de Joan* (N51 i N54). L'autor d'aquests dos escrits podria haver conegut l'himne sense passar per Pau; però hem de subratllar: l'himne en la seva literalitat, perquè, malgrat la diversitat d'idees, les correspondències verbals són prou fortes. Quant a la *Pregària de l'apòstol Pau* (N1), els *Ensenyaments de Silvà* (N18) i l'*Evangelí de Felip* (N63), la presumpció (si més no, la nostra: vistos els paral·lelismes innegables que els acompanyen) és tota en favor de la dependència directa respecte de l'Apòstol.

Respecte de l'Himne de Colossencs, la pregunta és doble: si Nag Hammadi l'hauria considerat paulí i si podia haver arribat als autors de la col·lecció sense passar per la Carta que ens l'ha transmès a nosaltres.

La primera qüestió és més fàcil de resoldre: si, com hem dit, consideraven Efesis com a autèntica, molt més Colossencs, que inclou molts més «signes d'autenticitat»⁸². Els paral·lelismes de la Carta amb la *Pregària de l'apòstol Pau* (N2) en poden ser una confirmació.

Dels altres escrits, si més no, podem dir que no coneixen l'himne en la forma que molts estudiosos actuals consideren primitiva⁸³ per exemple, l'*Apò-*

82. R. YATES, *Colossians and Gnosis*, dins *JSNT* 27 (1986) 49-68, insisteix que és la gnosi la que s'inspira en Colossencs.

83. Posats entre claudàtors [], en *Nascut a temps*, § 294. Cf. H.J. GABATHULER, *Jesus Christus: Haupt der Kirche - Haupt der Welt*, Zürich 1965.

crif de Jaume (N32) parla de «la sang i la creu», elements considerats estranys a l'himne primitiu; el *Tractat Tripartit* (N47) parla d'una habitació «corporal», que trobem en Col 2,9, però no pas en l'himne. El mateix passa amb l'*Exposició Valentiniana* (N96-N98). Per la seva banda, la *Interpretació del Coneixement* (N93) juga amb la idea dels membres, aliena a l'himne primitiu. Quant a l'*Evangelí dels Egipcis*, hem de dir que, si N99 ens orienta vers Col 1,15, N100 tira vers Col 2,14s, que demostra un cert «geni» paulí.

Només queden dos escrits que, al costat de la referència a l'himne, no sobrepassen el nivell «pre-paulí»: el *Primer Apocalipsi de Jaume* (N109s) veu els «principats» com a enemics, cosa que no surt de l'himne, però figura en moltes altres tradicions. Cosa semblant podem dir, finalment, de la *Protènnoia triforme* (N130s): afegeix la idea de «vestir i despullar», que trobem en Col 3,8-12, però també en molts altres llocs.

Es manté, doncs, la possibilitat d'un contacte directe de Nag Hammadi amb tradicions anteriors a Pau. Però, a la llum del que hem dit, resulta una possibilitat prou difícil de demostrar. Per tant, d'una manera o altra, tots eren deixebles de Pau, més o menys aprofitats. I si més no, havien rebut algun influx dels seus escrits.

Jordi SÁNCHEZ BOSCH
Còrsega, 530, 1^a
E-08025 Barcelona

Summary

In a former article (J. Sánchez Bosch, *L'impacte de Pau en els dos primers segles cristians I. Escriptors eclesiàstics anteriors a Ireneu*, *RCatT XXI* [1996] 57-59) we collected the witness of ecclesiastical authors of the first two centuries A.D. about Paul. This paper considers the acceptance and/or the refusal of the Apostle by 'heretics' of the same period. Leaving aside other possibilities, we present the indirect witness about judaizers and 'pre-gnostics' found in the New Testament and in the writings of Ignatius. As direct witnesses of a mostly gnostic Christianity, we read the whole Nag Hammadi Library in search of Paul's foot-steps. The results are rather positive, but not so as to confirm a heretical 'appropriation' of the pauline heritage.